

VILÁG- TÖRTÉNET

9. (41.) évfolyam 2019. 3.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA BÖLCSESZETTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT
TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZET FOLYÓIRATA

- **BARANYI TAMÁS PÉTER**
AZ ENYHÜLÉS MEGHATÁROZÁSA A HIDEGHÁBORÚ
HISTORIOGRÁFIÁJÁBAN
- **HÁDA BÉLA**
EGYENSÚLYOZÁSTÓL A SZOVJETBARÁTSÁGIG
- **SZEGŐ IVÁN MIKLÓS**
A FINN TÖRTÉNELEM ÖT KIHÍVÁSA ÉS A FINN ELIT ÖT VÁLASZA,
1945–1990
- **DÉVÉNYI KINGA**
FORRADALMAK ÉS PUCCSOK AZ ARAB VILÁGBAN
A 20. SZÁZAD MÁSODIK FELÉBEN
- **DUDLÁK TAMÁS**
A SZARAJEVÓI MERÉNYLET HELYE A TÖRTÉNELEMBEN
- **SZEMLE**
BÓDAI DALMA, KOÓSZ ISTVÁN, KACZÚR ÁGNES,
BÍRÓ LÁSZLÓ ÍRÁSAI

VILÁGTÖRTÉNET
A Magyar Tudományos Akadémia
Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Történettudományi Intézetének folyóirata

Szerkesztők
Skorka Renáta (főszerkesztő)
Bíró László, Stefano Bottoni,
Katona Csaba, Martí Tibor
(szerkesztők)

Szerkesztőbizottság
Glatz Ferenc (elnök), Borhi László, Erdődy Gábor,
Fischer Ferenc, Fodor Pál, Klaniczay Gábor,
Majoros István, Mihalik Béla Vilmos, Pók Attila, Poór János

9. (41.) évfolyam 2019. 3.

TARTALOM

Két szuperhatalom között. Kísérletek a mozgástér szélesítésére a hidegháború korszakában (Bíró László)	327
<i>Tanulmányok</i>	
Baranyi Tamás Péter: Az enyhülés meghatározása a hidegháború historiográfiájában	331
Háda Béla: Egyensúlyozástól a szovjetbarátságig. India szuperhatalmakkal szembeni politikájának evolúciója, 1947–1971	357
Szegő Iván Miklós: A finn történelem öt kihívása és a finn elit öt válasza, 1945–1990	389
Dévényi Kinga: Forradalmak és puccsok az arab világban a 20. század második felében. Paradigmatikus elemzés	423
<i>Műhely</i>	
Dudlák Tamás: A szarajevói merénylet helye a történelemben. Az első világháború okainak kontrafaktuális elemzése	467
<i>Szemle</i>	
A család-történet-kutatás új útjain (Bócai Dalma)	485
Amikor gésának öltöztek a bálokon a lányok. A japán–magyar kapcsolatok történetéhez (Koósz István)	488
Magyarország és az arab világ, 1947–1989 (Kaczúr Ágnes)	491
Eszmélés és közösségépítés. Helyzetjelentések a magyar kisebbségi életről a királyi Jugoszláviában (Bíró László)	493

Jelen számunkat Bíró László szerkesztette

Forradalmak és puccsok az arab világban a 20. század második felében

Paradigmatikus elemzés

Az arab világ második világháború utáni történelmének legfőbb jellegzetessége az volt, hogy a sorban függetlenné váló országokban a hatalomért és a társadalmi változásokért folyó küzdelem puccsok, forradalmak vagy az uralkodóházon belül lejátszódó, úgynevezett palotaforradalmak formáját öltötte. Azt is mondhatjuk, hogy a fejletlen vagy teljesen kialakulatlan demokráciával rendelkező országokban ez a megfelelője a választási-parlamentari harcoknak. Ezek az erőszakos változások tértől és időtől függetlenül számos hasonló vonással rendelkeztek, amelyeknek a tanulmányozása és rendszerezése segít megérteni az arab politikai-társadalmi folyamatokat, és egyben fényt vet a napjainkban az arab világban lejátszódó események hátterére is. A modern történelmi vizsgálatban gyakorta használt módszer, hogy az egy helyen és időben megtörtént eseményeket nemcsak történeti folyamatokban vizsgálják, hanem a komparatív elemzést szisztematikusan alkalmazva paradigmákat állítanak fel, és a különböző helyeken és időpontokban megtörtént hasonló karakterű események komponenseit analizálják. Ezzel a módszerrel szeretnék én is élni, amikor vizsgálat tárgyává teszem az elmúlt hat évtized sikeres arab puccsait és forradalmait, valamint sikertelen puccskísérleteinek egy részét.

Hat arab ország jöhet szóba egy ilyen vizsgálatnál: Líbia, Egyiptom, Szudán, Szíria, Irak és Jemen. Algériában a forradalmi változások nemzeti szabadságharc során valósultak meg, amelynek mások a szabályszerűségei.¹ Észak-Afrika többi országa közül Tunéziában a radikális változásokat szintén a nemzeti ellenállási mozgalom és a függetlenség hozta magával, az utóbbi évek eseményei pedig még nem tanulmányozhatók történelemként. Marokkóban néhány sikertelen puccskísérleten kívül a jelentős társadalmi mozgalmak ellenére sem történtek radikális változások, és a trónutódlások is megrázkódtatások nélkül zajlottak le.² Mauritániáról nem áll rendelkezésre elég megbízható anyag ahhoz, hogy érdeklődési körömbe vonjam. Jemen

* A szerző a Budapesti Corvinus Egyetem Nemzetközi Tanulmányok Intézete docense (1093 Budapest, Központ u. 4-6., kinga.devenyi@uni-corvinus.hu).

¹ Az 1954 és 1965 közötti algériai történelem elemzésére és a Nemzeti Felszabadítási Front (*Front de libération nationale*, FLN) szerepére például: Jackson, 1977.

² E három ország történelmét taglalja függetlenségüktől 2011-ig Willis, 2014.

1990-ig külön utakon járó két ország volt, ezért nem kapott helyet jelen tanulmányban. Kettejük közül Észak-Jemenre voltak jellemzőek a sorozatos puccsok.³

A nem említett közel-keleti országok közül Libanon sajátos helyzetben van, mivel a parlamenti demokráciát elsősorban külső katonai beavatkozások fenyegették, illetve függesztették fel időről időre, vagy polgárháború zajlott, amelynek mások a jellegzetességei, mint a katonai puccsoknak.⁴ A többi ország monarchikus berendezkedésű királyság (Jordánia, Szaúd-Arábia), szultánátus (Omán) vagy sejk-ség (Kuvait, Egyesült Arab Emírátságok, Katar, Bahrein), amelyek mindegyikében csak palotaforradalmak zajlottak, nyílt katonai hatalomátvétel nélkül. Ezek persze részben hasonlítottak a katonai puccsokhoz, mint például az ománi hatalomváltás, amelynek során angol segítséggel a fiatal Kábúsz⁵ eltávolította a modernizációt gátló apját, Tajmúr szultánt.⁶

A tanulmányom tárgyát képező fent felsorolt öt országban összesen 27 sikeres, illetve sikertelen puccsot, forradalmat vizsgáltam meg. Az, hogy ki melyiket nevezi puccsnak és melyiket forradalomnak, mindig nézőpont és ideológiai-politikai hozzáállás kérdése. Egy neves lengyel Közel-Kelet-kutató és diplomata, Jan Natkański azt mondta egyszer, hogy az arab világban a győztes felkeléseket forradalomnak, a veszteseket pedig puccsoknak nevezik – bár utólag egy ellenpuccs vizs-gaminősítheti az előző forradalmat puccsoknak.

A fentiek alapján a célom, hogy a következő eseményeket kíséreljem meg elemezni. Az országok sorrendjét az első puccs kitörésének ideje határozza meg.

I. Szíria

1. 1949 – Zaím puccsa
2. 1949 – al-Hinnávi és as-Sísakli puccsa
3. 1949 – as-Sísakli puccsa
4. 1954 – as-Sísakli eltávolítása
5. 1960 – an-Nahlávi puccsa és kiugrása az EAK-ból
6. 1963 – baaszista forradalom
7. 1966 – baaszista kiigazítás (*taadíl*) al-Atászi vezetésével
8. 1970 – baaszista korrekciós forradalom (*taszhíh*) Háfiz al-Aszad vezetésével

II. Egyiptom

9. 1952 – forradalom Nagíb tábornok vezetésével
10. 1954 – „palotaforradalom” – Nászir fordulata

3 Jemen modern kori történetének kiváló összefoglalóját adja Dresch, 2000. Lásd még: Khadduri, 1952; Dawisha, 1975; Abdin, 1979; Witty, 2001.

4 Erre vonatkozóan: Traboulsi, 2007; El-Husseini, 2012.

5 Jelen cikkben az arab szavak és nevek átírása a *Keleti nevek magyar helyesírása* kötetben lefektetett elveket követi (Ligeti, 1981).

6 Lásd: Dévényi, 2010.

III. Irak

11. 1958 – al-Kászim vezette forradalom
12. 1958 – Abd asz-Szalám Árif sikertelen puccsa
13. 1963 – Árif és a Baasz Párt sikeres puccsa
14. 1963 – Árif „palotaforradalma” – eltávolítja a Baasz Pártot a hatalomból
15. 1968 – baaszista puccs („forradalom”)

IV. Szudán

16. 1958 – Ibráhím Abbúd tábornok sikeres puccsa megdönti a parlamenti rendszert
17. 1964 – „októberi forradalom” – Abbúd megdöntése; a forradalmat egy sikertelen katonai puccs készítette elő, amelyet az iszlamista erőkkel összefogó ar-Rasíd at-Táhir Bakr vezetett
18. 1969 – „májusi forradalom” – sikeres puccs an-Nimeri vezetésével
19. 1971 – rövid életű puccs, amelyet a kommunista párt szervezett an-Nimeri ellen, és véresen levertek
20. 1975 – elbukott puccskísérlet Haszan Huszajn őrnagy vezetésével
21. 1976 – puccskísérlet. Az ellenzéki politikai erők katonai támogatással próbálták megdönteni an-Nimeri uralmát
22. 1985 – népi megmozdulás távolította el an-Nimerit a hatalomból, átmeneti katonai uralom után helyreállítva a parlamenti rendszert
23. 1989 – „nemzeti megmentés forradalma” Omar al-Basír vezetésével; az iszlamista erőkre támaszkodó puccs diktatúrához vezetett
24. 1990 – „ramadáni” puccs, Abd al-Kádir al-Kadri tábornok vezetésével, amelyet véresen levertek
25. 1992 – puccskísérlet Ahmad Hálid vezetésével, a szudáni Baasz Pártra támaszkodva

V. Líbia

26. 1969 – szeptemberi forradalom
27. 1975 – puccskísérlet al-Kaddáfi eltávolítására

A puccsok, forradalmak és puccskísérletek legfontosabb jellemzőit a következő paradigma alapján vizsgáltam, megjegyezve, hogy nem minden esetben találtam elegendő forrást és adatot arra, hogy minden megjelölt kérdésre választ kaphassak az összes eseménynél (1. táblázat).⁷

---

⁷ Egy másik lehetséges paradigma a puccskitörések valószínűségét elemzi, mint például Belkin–Schofer, 2003. Ez azonban nem képezi jelen tanulmány tárgyát. Edward Luttwak szintén a puccsok általános jellegzetességeit taglalja, elsősorban a tervezés és a megvalósítás közös elemeire fókuszálva (Luttwak, 1969). Az 1949–1980 közötti időszakból 55 arab katonai puccsot sorol fel Be’eri, 1982. 80–81.

1. táblázat. A puccsok, forradalmak és puccskísérletek legfontosabb jellemzői

I. Előzmények	II. Kitérés	III. Utóélet
1. Történeti előzmények 2. Okok 3. Belső/külső körülmények 4. Belső/külső előkészítés 5. Előző rendszer a) monarchia/köztársaság b) parlamenti demokrácia/ közvetlen diktatúra	1. Végrehajtók 2. A közvetlen előkészületek 3. A végrehajtás 4. A katonaság szerepe 5. A tömegek szerepe 6. Véres/vértelen 7. Időtartam 8. Az előző rendszer vezetőivel a) leszámolás b) börtön c) száműzetés	1. Hazai tömegviszhang 2. Nemzetközi visszhang 3. A rend azonnal helyreáll/hosszabb zűrzavar 4. Rendszerváltás/marad a rendszer 5. Diktatúra lesz/parlamenti rendszer lesz 6. A széles tömegeknek jobb/indifferens 7. A puccsisták továbbra is együtt/szétválnak 8. Rövidesen újabb puccs (a társak egymás ellen vagy új erő)/hosszabb stabilitás/változatlan 9. A segítő erőkhöz való viszony

Szíria*Az 1949. áprilisi (első) katonai puccs*

Szíria az első világháború, a Török Birodalom szétesése után francia protektorátus lett.⁸ Két évtizedes meg-megújuló harcok⁹ és lázadások után¹⁰ 1946-ban formálisan független köztársaság lett az ország, de megmaradt a régi vezető réteg, amely a franciákkal működött együtt. Továbbra is az 1943 óta hatalmon lévő Sukri al-Kuvatli maradt Szíria elnöke, s vele együtt a többi poszton is ugyanazok az emberek maradtak, akik már évtizedek óta irányították francia „útmutatások” alapján az országot.¹¹ Ez nagy csalódást okozott az igazi változások híveinek. A feltörekvő középosztály számára továbbra is hiányzott a társadalmi mobilitás lehetősége. Ugyanakkor az első palesztin-izraeli háború csúfos kudarca és a szíriai hadsereg leszerelése, akárcsak Egyiptomban, Szíriában is mély bizalmi válságot okozott, és a fennálló rendszer elveszítette minden támaszát.

Az országban azért nem tudott egy európaiasan elképzelt parlamentarizmus működőképpé válni (francia katonai támasz nélkül), mert a különböző nemzetiségek és vallási szekták erői között nagy volt a széthúzás.¹² Az arabok mellett a kurdok, a drúzok, az örmények és a türkmének közösségei, illetve a szunnita és alavita síta muszlimok, továbbá a keresztény egyházak mind a központi hatalommal, mind egymással is állandó harcban álltak. Az egyetlen komoly összetartó erő a hadsereg volt.¹³

Az 1948-ban elvesztett palesztinai háború után a változást támogató erők hatékonyan szították a kormányellenes hangulatot a hadsereg köreiben és a lakosság között is. Az Egyesült Államok is erősen szorgalmazta a francia utódállamnak tekintett Szíriában a rendszer megdöntését. Az Egyesült Államok nagykövetségén kívül a Moszad is titkos segítséget nyújtott ebben. Tették mindezt abban a remény-

8 Erre az időszakra: Khoury, 1981 és 1991.

9 Lásd: Júnusz, 1960.

10 Lásd: Ál Dzsundi, 1960. Az 1966-ig tartó időszak szíriai történelméről átfogóan ír Haddád, 2001.

11 A franciák szerepéről, a francia hatásról és az ezzel szemben erősödő arab nacionalizmusról: Khoury, 1989.

12 A széttagozódó országról ír Khoury, 1981.

13 Moubayed, 2005.

ben, hogy egy erős, de Amerika-barát és Izraellel kibékülni kész kormány kerül majd hatalomra. Ez utóbbiban nem is nagyon tévedtek, csak arra nem számítottak, hogy egy ilyen rendszer nem lesz elég erős ahhoz, hogy hatalmon maradjon.¹⁴

A puccsban végül is a hadsereg főparancsnoka, Huszni az-Zaím ezredes és két helyettese, Adíb as-Sísakli¹⁵ és Számi al-Hinnávi¹⁶ ezredek irányításával egy szűk körű katonai tisztii csoport vett részt. Az összes előkészület néhány összejövetelből állt 1949 első hónapjaiban, ahol megbeszélték a tennivalókat és szétosztották a feladatokat. Miután az összeesküvők a hadsereg vezetéséből kerültek ki, akiknek egyébként is hivatalból kapcsolatot kellett tartaniuk, nem okozott feltűnést a szervezkedés. 1949. április 11-én került sor tervük végrehajtására. Reggel a hadsereg elfoglalta a középületeket a fővárosban, Damaszkuszban. A hatalmváltás egyértelműen csupán katonai puccs volt, hiszen csak a katonaság vett benne részt. Tömegek egyáltalán nem csatlakoztak a katonai akciókhoz (ezt nem is tartották kívánatosnak a vezetők). A puccs vértelen volt, s egyetlen nap alatt befejeződtek a katonai műveletek. Az előző rendszer vezetőit mind bebörtönözték, majd hamarosan száműzték őket. Maga al-Kuvatli Egyiptomba ment.¹⁷

Miután az előző, parlamenti választáson alapuló rendszer általános ellen-szenvet váltott ki, érthető, hogy az új katonai rendszert a tömegek lelkesedése fogadta. Nemzetközileg is örömmel vették a damaszkuszi híreket, az Egyesült Államok és a Szovjetunió is azonnal üdvözölte az-Zaím ezredest és kormányát. Miután az al-Kuvatli-kormány támasz nélkül maradt, a régi-új katonai vezetés azonnal helyre tudta állítani a rendet. A köztársasági államformát meghagyták ugyan, elnökkel és miniszterekkel, de a parlamentet és a pártokat feloszlatták, és lényegében katonai diktatúrát vezettek be.

A hatalmi elit leváltásán túli gazdasági-politikai változásokat remélő tömegek hamar közömbösek lettek, az az-Zaím által bevezetett vagy tervezett társadalmi reformok pedig túl gyorsak voltak, és csak kevés támogatóra találtak. Ezek a reformok a nők egyenjogúsítását, egy európai mintára megalkotott, s ezért iszlám-ellenesnek tekintett családjogi törvényt és az ország teljes szekularizációját vették tervbe. Ugyancsak rosszallást váltott ki az-Zaím izraeli béketerve, amelynek értelmében Szíria vállalta volna, hogy bizonyos térítések és a tűzszünet fejében több százezer palesztinai arabot befogad. Végül az izraeliek sem reagáltak az egész Szíriában ellenérzést kiváltott tervre.

A puccsisták útjai még a nyáron szétváltak, és hamarosan újabb két katonai puccs követte az elsőt. 1949. június 26-án egykori társai letartóztatták és még az éjjel kivégezték az-Zaím elnököt és kormányának több tagját. A véres leszámolások után al-Hinnávi ezredes lett az új elnök, akit as-Sísakli is támogatott. 1949 decemberében azonban as-Sísakli újabb puccsot hajtott végre, és eltávolította al-Hinnávit.¹⁸

14 McGowan, 1988. 24–30. Az amerikai szerepvállalásról: Little, 1990.

15 Markaz as-Sark al-Auszat, 2002a.

16 Markaz as-Sark al-Auszat, 2002b.

17 Halabi, 1991.

18 Morrison-Woog, 2009. 32–45.

A szíriai eseményekben tevőleges szerepet vállaló idegen hatalmak közül az Egyesült Államoknak elsősorban az iraki olaj szállítására szolgáló olajvezeték megépítésében, Izraelnek a stabil tűzszünet létrehozásában, míg a Szovjetunióknak egy Nyugat-ellenes Szíria megalkotásában volt érdekeltsége. Azonban végül is az az-Zaím-kormányban mindenki csalódott. A szovjetek a Nyugat-barátsága miatt, a nyugatiak pedig a gyenge támogatottsága miatt fordultak el tőle.¹⁹ Belpolitikailag a már említett elsetett reformterveken kívül az etnikai viszályok, elsősorban a drúzkérdés megoldatlansága okozta az-Zaím bukását.²⁰

Az 1963. március 8-i baaszista puccs

Az első, az az-Zaím-féle puccs óta eltelt közel másfél évtized a tétova, változó jellegű és irányú útkeresések időszaka volt. Volt baloldali és jobboldali kormány, katonai diktatúra és (látszatra) polgári demokrácia, többpártrendszerrel. As-Sísakli 1949. decemberi puccsa után egy általa a háttérből irányított látszatedemokrácia jött létre választásokkal. 1953. július 11. és 1954. február 25. között az elnöki posztot is elfoglalta.²¹

1954 februárja, as-Sísakli végleges eltávolítása után helyreállították a parlamentarizmust, engedélyezték a pártok működését Hásim al-Atázi elnök uralma alatt.²² Szíria 1956 novemberében katonai egyezményt kötött a Szovjetunióval, és egyre inkább az egyiptomihoz hasonló, azzal szimpatizáló arab szocializmus felé haladt az ország.²³ Ezt koronázta meg az Egyesült Arab Köztársaság (EAK) létrehozása Egyiptommal közösen 1958. február 1-jén. Három évvel később azonban a szíriai polgári és katonai erők egyaránt megelégték az egyiptomi vezetés mellett játszott alárendelt szerepet, és 1960. szeptember 21-én Abd al-Karím an-Nahlávi tábornok katonai puccsal magához ragadta a hatalmat és bejelentette Szíria kilépését az EAK-ból.²⁴

Az an-Nahlávi-féle puccs előkészítésében újfent jelentős szerepet játszott az amerikai követség és az ott székelő titkosszolgálat. Bár az amerikai félelmek, hogy Irak is csatlakozni fog az EAK-hoz, feleslegesnek bizonyultak, mert a „szocialista” és szovjetbarát Kászim-rendszer kezdettől fogva Szíria- és Egyiptom-ellenes volt, a szovjet orientációjú EAK-ot így is túl nagynek és erősnek tartották az amerikaiak a közel-keleti térségben. Az egymást váltó katonai vezetők nem élvezték sem a társadalom, sem a különböző orientációjú (baloldali és iszlám) pártok és szervezetek támogatását sem. Az arab nacionalizmus is megmaradt a jelszavak szintjén. A Szovjetunió erőteljes támogatásával sikerült a baloldali erőket összefogni az Arab Szocialista Újjászületés (Baasz) Párt (*al-Baasz al-Arabi al-Istiráki*) vezetésével. Bár a Baasz erőteljes civil támogatást is élvezett, legújabb kori arab szokás szerint a szer-

19 A korszak átfogó elemzése: McHugo, 2014.

20 al-Hauráni, 2000. 991–997.

21 Rubin, 2007. 27–42.

22 Martin, 2015. 28. skk.

23 Chaitani, 2007. 14–32.

24 Choueiri, 2000.

vezkedés a hadseregen belül indult meg, és elsősorban a Baasz radikális szárnyának térnyeréséhez vezetett.²⁵

1962–1963-ra a Szíriai Baasz Párt sokat veszített tömegtámogatásából, és az újjászervezése sem fejeződött be, ezért taktikai megoldásokhoz folyamodott. Hívei beszivárogtak a különböző katonai és civil intézményekbe, a párt vezetősége pedig kapcsolatot teremtett az Egyiptommal való egyesülést támogató násziristákkal. Ugyanakkor sikerült megnyerniük a puccshoz a politikailag semleges Zijád Haríri tábornok támogatását, aki a Golán-fennsík katonai parancsnoka volt. A hatalmon lévő, úgynevezett „elszakadási rezsim” – amely másfél évvel korábban az Egyesült Arab Köztársaságból való kilépés és az Egyiptomtól való elszakadás révén jutott hatalomra – már elvesztette támogatói többségét és képtelen volt az ellenállásra. A társadalmi problémákat nem tudták megoldani, a félig liberalizált, félig oligarchikus, feudális kötöttségű szír köztársaság összeomlott. Így következett be az 1963. március 8-i katonai puccs, amely nem talált különösebb ellenállásra.²⁶ A puccsot ugyan a Baasz Párt katonai szárnya tervelte ki és hajtotta végre, de a politikai szárny, Misel Aflak vezetésével, március 9. után átvette az irányítást, összehívott egy különböző polgári ellenzéki csoportokból álló tanácsot, hogy megalakítsák az új átmeneti polgári kormányt.²⁷

Az 1963-as baaszista katonai hatalomátvétel nagyon sok hasonlóságot mutat más arab országok (Egyiptom, később Szudán és Líbia) katonai puccsaival: a belső katonai szerveződés polgári erők törekvéseit és érdekeit (is) kifejezésre juttatta, egy nap alatt lejátszódott a rendszerváltás, a puccs vértelen volt, az előző vezetőket bebörtönözték, a parlamentet és a pártokat feloszlatták. Az az-Zaím-ellenes 1949-es puccsal szemben nem volt véres leszámolás. Ugyanakkor a puccs csak a kezdetét jelentette a hosszú belső pártharcoknak a hatalomra jutott különböző irányzatok között, ami aztán csak az 1970-es, úgynevezett „korrekciós forradalommal” ért véget.²⁸

A különbségek is szembeűnőek azonban. Egyiptomban a Forradalmi Tanácsban belül zajlott le a hatalmi harc, és közben Nászir leszámolt a kezdetben őt támogató politikai erőkkel is (Kommunista Párt, Muszlim Testvérek). Szudánban an-Nimeri, mint majd látni fogjuk, az őt támogató erős politikai párttal, a Szudáni Kommunista Párttal küzdött meg, sikeresen, a hatalom kizárólagos birtoklásáért. Szíriában külső erő nem játszott aktív szerepet a hatalomért vívott harcban, itt a Baasz Párt polgári (radikális) és mérsékeltebb katonai szárnya között folyt a harc.²⁹

Az arab nacionalista irányultságú frakció Amín al-Háfízt juttatta az elnöki székbe 1964 májusában, akinek tervei között volt Egyiptom, Irak és Szíria, illetve Szíria és Irak egyesülése. Utóbbi az tette volna lehetővé, hogy rövid időre Irakban is a Baasz Párt jutott hatalomra (lásd ott).³⁰

25 Az átmeneti időszak részletes elemzése: Szibái, 1975.

26 Hinnebusch, 2001. 41–42.

27 Uo. 44. skk.

28 Uo. 44–60.

29 McGowan, 1988. 33–36.

30 Morrison–Woog, 2009. 46–52.

Az 1966. február 23-i „belső” baaszista puccs³¹

A pánarab irányzatot és a többpártrendszer visszaállítását támogató Amín al-Háfiz elnököt és embereit a szintén baaszista katonatisztek egy csoportjának puccsa távolította el a hatalomból. Amín al-Háfizra börtön várt, az alkotmányt pedig felfüggesztették. Márciusban a katonák helyét polgári baaszista kormány foglalta el, ezt nevezték később „helyesbítő” forradalomnak (*taadíl*).³² A szakadás olyan mély volt, hogy a legfőbb baaszista ideológusokat, a polgári szárnyat támogató Misel Aflakot és Szaláh ad-Dín al-Bítárt is elűzték az országból, akik a sors fintoraként a szintén baaszista irányítás alatt álló Irakba menekültek.³³

Az 1970. november 13-i „korrekciós forradalom” (szaura taszihijja)

A polgári és a katonai szárny harca az 1963-as puccs óta folyt a Baasz Párton belül, amely egyetlen gyűjtőpárttá alakulva szélsőségesen különböző irányzatokat foglalt magában. Az 1967-es háború Szíriában negatív belpolitikai hatást váltott ki, ami érdekes módon nem a katonai irányzatot, hanem a radikális polgári frakciót érintette hátrányosan, melynek élén az elnök, Núr ad-Dín al-Atászi állt.³⁴ Az egyik központi téma a palesztinok támogatásának mikéntje és mértéke volt. A katonai vezetésnek, élén Háfiz al-Aszad ezredessel, nem tetszett a palesztinok beengedése Szíriába és katonai támogatásuk a jordániai–palesztin összecsapásban 1970 szeptemberében.

A több éven át tartó belső hatalmi harc 1970. november 13-án ért véget, amikor al-Aszad vértelen puccsal átvette a hatalmat Damaszkuszban, al-Atászi pedig élete végéig börtönben ült. Ezt nevezte később al-Aszad „korrekciós forradalomnak”,³⁵ miután a hatalom birtokosa továbbra is a Baasz Párt maradt, de annak inkább az ország lassú belső átalakítását és a rendszer stabilitásának megvalósítását célul kitűző szárnyával a hatalom élén. A stabilitást úgy sikerült megvalósítani, hogy a Baasz Párton belül egyébként is túlsúlyban lévő alavita síitákra támaszkodtak, akik a lakosságnak közel 20 százalékát teszik ki.³⁶

1970-ben, letéve katonai rangját, az addigi honvédelmi miniszter, Háfiz al-Aszad lett a miniszterelnök, majd 1971 márciusában köztársasági elnök. Utóbbi tisztségét 2000-ben bekövetkezett haláláig töltötte be. Ezzel először a régió történetében egy alavita síita lett az ország első embere.³⁷ A katonaságot a hatalomátvé-

31 A Baasz Párt átalakulásáról: Ben-Tzur, 1968.

32 Díb, 2012. 269. skk.

33 McGowan, 1988. 36–38.

34 A hatnapos háború szíriai következményeire: Dunstan, 2009.

35 A korrekciós forradalomra: Díb, 2012. 356–379.

36 Hinnebusch, 2001. 1–13.

37 Az alaviták a síita iszlám szélsőséges szektája, akik Alit, a Próféta vejét nem egyszerűen első és legfontosabb szellemi vezetőjüknek tekintik, hanem valószínűleg istenítik is, bár tanításaikat mindig titokban tartották. Hatalomra jutásuk óta azt állítják, hogy csak Ali követői, nem istenítoi. A szunnita ortodox muszlimok szerintük nem is tekinthetők muszlimoknak. Részletesen: Kerr–Larkin, 2015. Lásd még: Pipes, 1989; Friedman, 2010.

telben a szovjet titkosszolgálat is támogatta.³⁸ Maga al-Aszad, a későbbi elnök az 1950-es években a Szovjetunióban kapott katonai kiképzést.³⁹

A következő negyven évben csak egy jelentősebb kísérlet történt a rendszer megdöntésére, ez azonban nem a katonaságból indult ki, s ennek megfelelően vereségre is volt ítélve. Ez az 1982. februári, két hétig tartó felkelés Hamá városában, amelyet a Muszlim Testvérek „szabad városnak” nyilvánítottak. A hadsereg vetett véget a szunnita muszlim tömegmegmozdulásnak, lerombolva az óvárost és megölve mintegy húszezer embert.⁴⁰ A hamái felkelők azonban semmilyen nemzetközi támogatást nem kaptak, még Szíria ellenségei, az Egyesült Államok és Izrael részéről sem, mert az amerikaiak, akárcsak később Irakban, az Öböl-háború után kitört síta felkelés idején, óvakodtak attól, hogy muszlim vallási mozgalmat segítsenek hatalomra.

Egyiptom

Az 1952-es forradalom

Egyiptom a két világháború között állandó forrongásban volt a brit uralom ellen. Ugyan 1922 után megszűnt a közvetlen brit protektorátus, de megmaradt Egyiptom pénzügyi, katonai és külpolitikai függősége, elsősorban a szuezi övezet megszállása révén. Az 1919-es forradalom ugyan elbukott, de 1936-ig folyamatos volt az ellenállás valamilyen formája.⁴¹

1945 decemberében Mahmúd Fahmi an-Nukrási, Egyiptom miniszterelnöke jegyzéket küldött a brit kormánynak, követelve, hogy tárgyalják újra a brit katonai jelenlétet megengedő 1936. évi egyezményt, és vonják vissza a brit csapatokat az országból. Nagy-Britannia azonban ezt elutasította, mire tüntetések robbantak ki Kairóban és Alexandriában, diákok és munkások részvételével.⁴²

A látszólag független Egyiptom első katonai kalandjának, az első arab–izraeli háborúban elszenvedett palesztinai vereségnek a negatív utóhatása is felgyorsította a britekre támaszkodó királyság bukásához vezető társadalmi erjedést. Ehhez járult a társadalmi, gazdasági körülmények romlása, ami a kisszámú, nagy kiterjedésű földbirtokok létrejöttével a társadalmi mobilitást szinte lehetetlenné tette. A mobilitás

38 A szovjet kapcsolatra: McGowan, 1988. 38.

39 Al-Aszad szovjetunióbeli kiképzésére vonatkozóan: Reich, 1990.

40 A legújabb kutatások tükrében megváltozott a hamái felkelés és vérfürdő értékelése, amit elsősorban a hivatalos szíriai propaganda állított be úgy, mint amelyért a Muszlim Testvérek egész szíriai szárnya a felelős. Ma már tudjuk, hogy a vezetőség ellenezte a reménytelen felkelést és demokratikus úton szerette volna érvényesíteni törekvéseit, hasonlóan ahhoz, ahogy ugyanebben az időben az egyiptomi Muszlim Testvérek lehetőséget kaptak arra, hogy bekerüljenek a parlamentbe. Azonban egy fiatalokból álló szárny, az úgynevezett „Harcos Élcsapat” ennek ellenére megindította a felkelést, amelyhez aztán a város lakosságának jelentős része csatlakozott. Erről részletesen: Ramírez Díaz, 2018. 49. skk. Lásd még: Axon-Hewitt, 2018. 93–96.; Lefèvre, 2013. 109–136.

41 A történelmi előzményekről: Daly, 1999. 239–251.; Botman, 1999. 285–308.; Beinin, 1999. 309–333.

42 Fay, 1991. 53–56.

és az érvényesülés egyetlen útja, mint mindenütt az arab világban, a hadseregbe való belépés volt, amely Egyiptomban Urábi pasa 1882-es mozgalmának leverése óta a rendszer alapját képezte. A középfokú katonai iskolát elvégző alsó középosztálybeli tisztek alkották azt a tiszti réteget, amely aztán az 1952-es események motorja lett.⁴³

Az egyiptomi társadalmi mozgalmak közül háromnak lett meghatározó szerepe: a tiszti mozgalmaknak, a Muszlim Testvérek vallási alapú politikai és félkatonai szervezetének és a Kommunista Pártnak. Az első kettő az 1948–1949-es vereség után nem hivatalos szövetséget is alkotott egymással, melynek alapja az volt, hogy a Muszlim Testvérek a hadseregen belül is szervezkedtek, sőt már 1948-ban küldtek saját egységeket Palesztinába.⁴⁴

A változásoknak a külső körülmények is kedveztek a második világháború után: a Szezei-csatornát kézben tartó britek és franciák fokozatosan háttérbe szorultak a nemzetközi politika színterén, és a két antagonisztikus nagyhatalom, az Egyesült Államok és a Szovjetunió összefogott és egységesen lépett fel – különböző indítékoktól vezérelve – a garmati rendszer maradványainak felszámolása érdekében.

Egyiptomon belül már 1949-től kezdve elkezdődött a fiatal, középszintű katonatisztek szervezkedése, amiből aztán az 1950-es évek elejére kialakult a Szabad Tisztek mozgalma (*Harakat ad-Dubbát al-Ahrár*). Első komoly megmértetésük 1952 januárjában volt, amikor a kairói Tiszti Klub vezetőjének saját emberüket akarták választani, de a király ezt rendeletileg megakadályozta. Következő lépésük egy rangidős tábornok, Mohamed Nagíb bevonása volt a szervezetükbe, miáltal befolyásuk kiterjedt a tisztikar idősebb tagjaira is.⁴⁵

A forradalom előkészítését jól szolgálták azok a terrorakciók is, amelyeket a nagyvárosokban (Kairóban, Alexandriában) és a Szezei-csatorna övezetében követtek el az egyiptomi nemzeti rendőrség támogatásával.⁴⁶ Az akciók kezdőpontja 1951 decembere volt, amikor a brit katonaság ötven egyiptomi vályogházat bulldózerezett le a Szezei-csatorna övezetében, hogy egy új utat építsen, amelyen a brit csapatoknak biztosítani tudják a vízellátást. Ezek után sorra következtek a terrorakciók, amelyek elkövetői rendre az izsmáflíjjai egyiptomi rendőrségi tiszti laktanyában találtak menedéket. 1952. január 25-én a britek ezt megelégtették, megtámadták a laktanyát, és amikor a rendőrök nem voltak hajlandók kiadni a merénylőket, elsöpörték a laktanyát. Ötven rendőrtiszt halt meg, és több mint száz szenvedett súlyos sebesülést. A hír hallatára másnap egész Kairóban tüntetések kezdődtek, és a feldühödött „csőcselék”, ahogy az angol sajtó írta, felgyújtotta a brit érdekltségű épületeket, mint a Shepherd's Szálló, a brit légitársaság (BOAC) irodái, a brit lovas klub. Utólag „fekete szombatnak” nevezték el az egyiptomiak 1952. január 26-át, sok újság a „második forradalom” jelzővel illette (az első az 1919-es forradalom volt). „Kairó lángokban” – írta a nemzetközi sajtó. Sok külföldi megfigyelő szerint

43 Botman, 1999. 285–308.

44 Mitchell, 1969. 35–79.

45 Erről lásd részletesen a résztvevők visszaemlékezéseit, illetve azok elemzését: al-Dzsavádi, 1996.

46 Részletesen: as-Saríf, 1987, különösen a 6. és 7. fejezet: *Tahtít al-maaraka* (A harc megtervezése) és *Namádzidzs tatbíkijja* (Alkalmazott módszerek).

azonban nem annyira a fékezhetetlen csőcselék műve volt mindez, hanem jól megtervezett és fegyelmezetten végrehajtott akcióról volt szó.⁴⁷ Ez jobban beleillik az elmúlt hetven év arab „forradalmainak” a sémájába, mint a spontán tömegakció.⁴⁸

A külső befolyás is jelentősen elősegítette a „forradalmi helyzet” kialakulását. A brit célpontok elleni terrorakciókat nem csupán a rendőrség, hanem különböző külföldi ügynökségek (KGB, CIA, Moszad) munkatársai is segítették.⁴⁹ A CIA még 1952 után is jelentős pénzüsszegekkel támogatta Gamál Abd an-Nászir rendszerét az egyiptomi kommunisták elleni harcban.⁵⁰ A pénzekből azonban más célok megvalósítására is futotta. Kairóban éveken át mindenki tudta, hogy a rendszer jelképeként nyilvántartott Kairó Torony (Burg al-Káhira) is ebből a pénzből épült fel, és ezért a köznyelv egyszerűen csak „CIA Torony” nevezte el.⁵¹ A külföldi támogatás másik, napjainkból is jól ismert formája az egyiptomi rendszer és a brit uralom elleni nemzetközi propaganda-hadjárat volt, amelyben elsősorban a széles körben elterjedt korrupciót és a demokratikus törekvések elnyomását támadták az amerikai befolyás alatt álló sajtóorgánumok, valamint a nagy tömegben rendszeresen terjesztett arab nyelvű röplapok.

A forradalom által megdöntött rendszer parlamentáris monarchia volt, amelyben a királynak joga volt közvetlenül beavatkozni, amennyiben a parlament döntései neki (vagy a briteknek) nem tetszettek.

A katonai államcsíny irányítását egy tíztagú testület végezte, amelyben kilencen a Szabad Tisztek közül kerültek ki, míg a tizedik Nagíb tábornok volt, formálisan a csoport vezetőjeként. Az igazi irányítás azonban az első perctől fogva Nászir kezében volt. A puccsot 1952. augusztus 5-ére tervezték, azonban miután kiderült, hogy az összeesküvők névsora az udvar kezébe került, előbbre hozták a dátumot, és már július 23-án akcióba kezdtek. Éjjel katonák foglalták el a stratégiai pontokat Alexandriában és Kairóban, másnap reggel 7 óra 30 perckor a későbbi elnök, Anvar asz-Szádát⁵² Nagíb tábornok nevében rádióbeszédben jelentette be a forradalmat. Július 25-én Fárúk király ellenállás nélkül lemondott a trónról, és 26-án szabadon távozható, helyette a még csecsemőkorú II. Fuád lett a király, aki helyett a Forradalmi Tanács által kinevezett régens lett a tényleges uralkodó.

Bár a Muszlim Testvérek mozgalma 1947-től kezdve kapcsolatot tartott az a tiszti mozgalommal, amely aztán végrehajtotta az 1952-es forradalmat vagy katonai puccsot, arra nincs bizonyíték azóta sem, hogy abban tevőlegesen részt vett volna.⁵³ Végül is megállapítható az események természetéről, hogy az egyértelműen katonai puccs volt, csak katonák vettek benne részt, bármiféle tömeges rész-

47 Kandil, 2014.

48 al-Sayyid Marsot, 2007. 124–127.

49 Bár pontosan nem lehet tudni, hogy milyen szerepe volt a CIA-nak a katonai puccs megszervezésében, a kérdést többen is megpróbálták megközelíteni a rendelkezésre álló hiányos adatok és tények alapján: Aburish, 2004; Thompson, 2011; Bradley, 2008.

50 Az Egyiptomi Kommunista Párt szerepéről: Abd al-Fattáh, 1975. 13. skk. Lásd még: Botman, 1986.

51 Az amerikai segítségről részletesen: Morsy, 1995.

52 Később egy memoárkötetben igyekezett bemutatni, hogy ő miként látta az 1952-es forradalmat: asz-Szádát, 1965. A bevezetőt maga a forradalom vezetője, Gamál Abd an-Nászir írta a könyvhöz.

53 Perlmutter, 1974. 46. skk. Lásd még: Zahid–Medley, 2006.

vétel nélkül. Utólagos elnevezése azonban forradalom lett, s ez a későbbi jelentős társadalmi átalakítást tekintve indokolt.⁵⁴

Maga a puccs vértelen volt,⁵⁵ és július 26-ra véget is ért (ezért nevezik Egyiptomban sokszor július 23–26-i forradalomnak). Pár óra alatt eldőlt minden, négy nap alatt tökéletesen konszolidálódott a helyzet, de évekig eltartott mind a társadalmi átalakítás, mind a végleges politikai vezetés kialakítása. A tömegek nemcsak hogy nem vettek részt a forradalomban, de a Szabad Tisztek nem is igényelték részvételüket. Amikor három héttel a „dicsőséges forradalom” után a munkások, a kommunisták irányításával, jogaikért tüntettek, és a textilgyárat saját kezükbe akarták venni a Kairó melletti Kafr ad-Davvárbán, a katonaság véresen szétverte a tüntetést. A vezetőket elfogták és kivégezték.⁵⁶ Az előző rendszer prominens képviselői esetében kétféle döntést hoztak. A király bíróság elé állítását követelő szélsőségesekkel szemben Nászir az uralkodó és családja elengedése mellett döntött, de mindenki mást Forradalmi Bíróság elé állított.⁵⁷

Az egyiptomiak nagy része látszólag lelkesen fogadta a forradalmat és egyetértett fő célkitűzéseivel – legalábbis kezdetben. A nemzetközi visszhang is kedvező volt, az angol–francia köröket kivéve. Elsőnek Ben Gurion izraeli elnök gratulált Nászirnak.⁵⁸ Napokon belül elismerte az új kormányt mind az Egyesült Államok, mind pedig a Szovjetunió.

Bár a teljes átalakítás még három évig eltartott, az egyiptomiak fő követeléseit, a földosztást és az angol–francia tulajdonú vállalatok államosítását már szeptemberben végrehajtották. A létrejött új rendszer katonai diktatúra volt, a parlamentet és az összes pártot feloszlatták.⁵⁹ A puccsot, illetve forradalmat előkészítő erők hamarosan szétváltak. A segítő erőkkel, a Muszlim Testvérekkel és a kommunistákkal csakhamar leszámolt a katonai rendszer, 1954. november 14-én pedig saját sorait is „megtisztította”. Az addigi frontembert, Mohamed Nagíb elnököt házi őrizetbe helyezték, híveit mindenhonnan eltávolították, és már hivatalosan is Gamál Abd an-Nászir lett Egyiptom első embere, s az is maradt 1970 szeptemberében bekövetkezett haláláig.⁶⁰

54 John Badeau három évvel a katonai hatalomátvétel után azt taglalja, vajon sikerül-e a katonai puccsnak átmennie tényleges társadalmi forradalomba, amire az egyiptomi népnek nagy szüksége volna: Badeau, 1955.

55 Uo. 102. Vö. Halpern, 1963. 76–77.

56 Aburish, 2004. 44. Maga Nászir a halálos ítéletek ellen volt, de a Forradalmi Tanács többi tagja ragaszkodott hozzá.

57 Uo. 42. skk.

58 Ben-Gurion, 1952.

59 A győztes katonai hatalomátvétel utáni útkeresést és kétségeket tárgyalja Cook, 2012. 39. skk.

60 Az 1952-es forradalom utóéletéről: Jankowski, 2002; McNamara, 2003. Lásd még: Dekmejian, 1971.

A 2013-as katonai hatalomátvétel

Egyiptomban ugyan 1952 és 2011 között mindig katonák kormányoztak, de levette az egyenruhát, polgári külsőben, és a „választási győzelmek” után mint köztársasági elnökök vezették az országot: 1970–1981 között, meggyilkolásáig Mohamed Anvar asz-Szádát, 1981. október 14-től 2011-ig Mohamed Huszni Mubárák.

A 2011. január–februári tüntetések, az úgynevezett „arab tavasz” után Mubárák február 11-én lemondott. A rövid átmeneti időszak, majd a Muszlim Testvérek 2012-es választási győzelme után, a júniusi tömegtüntetéseket követően 2013. július 3-án ismét katonák vették át a hatalmat Abdal-Fattáh asz-Szíszi tábornok, a fegyveres erők főparancsnoka vezetésével, aki kilépve a hadseregből megnyerte a 2014-es választásokat, és azóta mint köztársasági elnök irányítja Egyiptomot. Akárhogy is elemzi valaki a mai helyzetet, egy dolog kétséget kizáróan látszik: tartós hatalmat és társadalmi biztonságot Egyiptomban a királyság eltörlése után csak a hadsereg, illetve annak a vezetői tudtak biztosítani.⁶¹

Irak*A modern iraki állam fejlődése*

A modern iraki állam 1920-ban jött létre mint angol protektorátus alatt álló hásimita királyság, és 1932-ben vált, legalábbis névleg, teljesen függetlenné.⁶² Churchill ugyanis mint gyarmatügyi miniszter 1920-ban még gáztámadást vetett be a lázongó arab és kurd törzsekkel szemben a látszatra már független Irakban.⁶³

Már az 1930–1940-es években is a brit uralom, illetve a monarchia elleni állandó lázongás és puccskísérletek jellemezték az ország belső életét.⁶⁴ Az első az 1936-os Bakr Szidki-féle puccs volt. Az ő kétes hírneve azon alapul, hogy ő volt az arab világ első katonai puccsának a vezetője.⁶⁵ A puccsok közül azonban az 1941. április 1-jei a legjelentősebb, amikor Rasíd Ali al-Gajláni korábbi miniszterelnök az úgynevezett „arany négyszög”, azaz négy magas rangú szunnita katonatiszt támogatásával és a német titkosszolgálat hatékony közreműködésével megdöntötte a kormányt.⁶⁶ A fiatalos II. Fajszal helyett a régens, Abdalláh kezében volt a hatalom, aki a britekkel való szoros együttműködés híve volt. A németbarát

61 Kirkpatrick, 2018.

62 Az iraki állam létrejöttéről: Spector Simon–Tejirian, 2004; a két világháború közötti történelmének részletes ismertetése: Spector Simon, 1986.

63 Churchill az ellenzőket így torkolta le: „I do not understand this squeamishness about the use of gas. I am strongly in favour of using poison gas against uncivilised tribes.” Simons, 1994. 147. Alapja egy 1914-es brit törvény a civilizálatlan népek elleni harcról. „A war office minute of 12 May 1919” alapján.

64 Nagy-Britannia iraki tevékenységére: Sluglett, 2007.

65 Ghareeb, 2004. 224.

66 Al-Gajláni hatalomátvételéről és az „arany négyszögről”: Hunt, 2005. 71–72.

kormány miniszterelnöke al-Gajláni lett, 1941. május végén azonban a britek győzelmével és a monarchia visszaállításával ért véget az iraki háború.⁶⁷

Ennek a puccsnak azonban hosszan tartó következményei lettek: az iraki közvélemény szemében a monarchia és kormánya, Núri asz-Szaíd miniszterelnök vezetésével, végérvényesen azonossá vált a gyűlölt brit uralommal, bár 1947 után a britek katonailag kivonultak az országból. Az 1955-ben, angol-amerikai közreműködéssel létrehozott katonai szövetséget, a Bagdadi Paktumot – jogosan – a pán-arab nacionalizmus elleni lépésnek tekintették az emberek, és ezen az EAK ellensúlyozására tervezett – de megvalósításra soha nem került – Irak–Jordánia államszövetség sem tudott változtatni.⁶⁸

Pedig a Núri asz-Szaíd-rezsim megpróbálta az országot modernizálni.⁶⁹ Számptalan olyan reform, amelynek a végső megvalósítása a Kászim-rendszer nevéhez fűződik, már a monarchia idején elkezdődött, például az iskolarendszer alapjainak a kiszélesítése alsó, közép- és felső szinten, a nők bevonása stb. Gazdaságilag is fejlődésnek indult az ország, főleg a kőolaj-kitermelés növekedésének köszönhetően, de a gyáripar termelése is jelentősen megnövekedett. Ennek következménye volt a mind erőteljesebbé váló munkásmozgalom, ami sztrájkokban és utcai zavargásokban is megnyilvánult. A legjelentősebb az al-Vaszba („nagy ugrás”) nevű mozgalom volt 1948-ban, amely diáktüntetésekkel kezdődött, és a véres elnyomás ellenére egész évben tartó, az Iraki Kommunista Párt által irányított sztrájkokhoz vezetett. A javuló életkörülmények és gazdasági helyzet ellenére mindez megismétlődött 1952-ben és 1956-ban is.⁷⁰

A fejlődésnek indult gazdasági életet kétségkívül erősen visszavetette a 140 ezer fős iraki zsidóság majdnem teljes egészének kivándorlása Izraelbe 1952-ben. A kivándorlást meggyorsította a zsidó intézmények, vendéglátóhelyek és üzletek ellen 1951-ben intézett terrorista robbantássorozat, amelyben mai vélemények szerint erőteljesen közreműködött a Moszad is, s amelynek elsődleges feladata az izraeli bevándorlás elősegítése volt ebben az időben.⁷¹ Miután az iraki zsidók tartották kézben az export-import nagy részét és az iraki gazdaság ellenőrzését, gyors távozásuk annak ellenére is sokkhatású volt, hogy vagyonukat hátra kellett hagyniuk, mert az ország elvesztette a kereskedelmi-gazdasági szakértelem nagy részét.⁷²

Az 1958. július 14-i puccs és a forradalmi változások

A puccsot politikailag ugyan, mint láthattuk, a különböző ifjúsági és munkásmozgalmak, valamint az Iraki Kommunista Párt szervezkedései készítették elő, ténylegesen azonban, akárcsak Egyiptomban, egy politikai pártoktól független katonai csoport, a Szabad Tisztek Mozgalma (*Harakat ad-Dubbát al-Ahrár*), más néven a Haza-

67 Lásd: Lyman, 2006; Dawisha, 2009. 8–66.; Tarbush, 2016.

68 Hunt, 2005. 75.

69 Tripp, 2007. 127–138.

70 A helyzetet kitűnően elemzi Alexander, A., 2003.

71 Lásd: Shiblak, 2005.

72 Az iraki zsidóság helyzetéről: Meir-Glitzstein, 2004; Rejwan, 2004.

fias Tisztek Szervezete (*Tanzím ad-Dubbát al-Vatanijjín*) hajtotta végre. A Rafaat al-Háddzs Szarí ad-Dín ezredes alapította mozgalom az 1950-es évek közepén kezdett határozott formát ölteni. 1957-ben választották Abd al-Karím Kászimot a szervezet Legfelső Tanácsa elnökévé, akinek ekkor a rangja dandártábornok volt. A félig-meddig titkos szervezet taglétszámát nehéz megállapítani, de az biztos, hogy sokkal többen voltak, mint azt régebben gondolták. Egy 2006-os iraki történelmi munka melléklete 129 nevet sorol fel, megállapítva, hogy léteznek még további névsorok, és egyesek szerint akár ötszázan is lehetnek a szervezet tagjai.⁷³

A puccsista tanácsot, mint legmagasabb rangú tisz, Kászim alapította, de a tervek előkészítését legközelebbi segítője, a későbbi iraki elnök (1963–1966), Abd asz-Szalám Áríf végezte. A kormány által is jóváhagyott tervek szerint 1958. július 14-én az egyik iraki gyalogsági dandárnak a jordániai határ megerősítésére kellett vonulnia Áríf vezetésével, míg a 20. gyalogosdandár Kászim irányításával Bagdadon keresztül vonult volna a hátvéd biztosításának céljával. Az akciót Izrael állítólagos fenyegető magatartásával indokolták. Kászim csapatai azonban ahelyett, hogy továbbvonultak volna nyugat felé, Bagdadban maradtak, s kevés ellenállásra találva minden jelentősebb stratégiai pontot elfoglaltak a városban. Ugyanakkor a kommunisták segítségével milliós tömegtüntetést szerveztek, többek között a királyi palota elé. A tömeg katonai segítséggel elfoglalta a palotát, és kivégezték a királyi család, valamint az udvartartás minden tagját. A női ruhában menekülő miniszterelnököt, Núri asz-Szaídot este felismerték és megölték az egyik külvárosban.⁷⁴

A királyságnak különben sem volt gyökere a három különböző tartományból (Moszul, Bagdad, Baszra), különböző etnikumokból (arab, kurd, örmény, arámi, cserkesz stb.) és vallások követőiből (iszlám, kereszténység, judaizmus), valamint egymással szemben álló vallási irányzatokból (sííta és szunnita muszlimok) az angolok által összetákolt, összeerőltetett országban. Az angolok bevallottan azért választották a hásimita Fajszalet emírt uralkodónak, mert addig még soha nem járt Irakban.⁷⁵

Az iraki változások nemzetközi visszhangja igen különböző volt. A Szovjetunió és Egyiptom (az EAK) lelkesen üdvözölte, az angol nagykövet első reakciója az volt, hogy Irakot elveszítettük.⁷⁶ Dwight D. Eisenhower amerikai elnök szerint „Irak volt a térség biztonságának az alapja, amelyre támaszkodhattunk”.⁷⁷

73 an-Násziri, 2006. Ugyanez a szerző 2009-es művében részletesen ismerteti az 1958-as puccs vagy forradalom menetét.

74 al-Basszám, 2005. Az ő visszaemlékezése különösen érdekes, mert nem pusztán ott volt a helyszínen, hanem be is börtönözték azzal a váddal, hogy segítségére volt Núri asz-Szaídnek a szökési kísérletében. Núri asz-Szaídnak pozitívan elfogult mai értékelését lásd egy iraki kurdisztáni szerző hosszú cikkében: Ali, 2015. Lásd még egy türkmén származású iraki szerző leírását megjelenés alatt álló könyvéből (*Kisszat Kirkúk fi niszf qarn 1925–1975*): Mardán, V. A., 2014.

75 I. Fajszalet hatalomra jutásának és uralkodásának a részletei: Kámil, 1991. Brit levéltári anyagok felhasználásával írt ugyanerről a korszakról, az iraki királyság megalkotásáról és Fajszalet trónra juttatásáról Sluglett, 2007. 36–41.

76 Lásd: Worrall, 2007.

77 Lásd: Hahn, 2006; Barrett, 2008.

Kászim miniszterelnök, hadügyminiszter és a Nemzeti Erők parancsnoka, Abd asz-Szalám Árif pedig belügyminiszter és Kászim helyettese lett. Köztársasági elnök helyett a háromtagú Szuverenitás Tanácsát (*Madzslisz asz-Szjádá*) hozták létre, élén Kászimmal. A puccs másnapján létrejött a Forradalmi Parancsnoki Tanács (*Madzslisz Kijádat asz-Szaura*) is, amely a parlament szerepét töltötte be, és amelybe valamennyi főbb vallási-etnikai csoport (síta arabok, szunnita arabok és kurdok) delegált tagokat. Az új kabinet is igyekezett, legalábbis az első időkben, átfogó jellegűnek mutatkozni: a katonákon kívül a Nemzeti Demokratikus Párt, a Függetlenség Párt, a Baasz Párt és a Kommunista Párt is egy-egy tárcát kapott benne. A Tanács vezetője azonban a kisebbségi szunnita arabok közül került ki Muhammad Nadzsíb ar-Rubái ezredes személyében. A Tanács katonatiszt tagjai is egytől egyig északnyugat-iraki szunnita családból származtak, hasonlóan a hadsereg tisztikárának nagy részéhez.⁷⁸

A forradalom vezető rétege két nagy csoportra osztható: azokra, akik Irak szuverenitását és tényleges nemzeti egységének megteremtését helyezték előtérbe (legalábbis elméletben) – közéjük tartozott a „Vezér” (az-Zaím) Abd al-Karím Kászim –, és azokra, akik a pánarab eszméket tűzték zászlajukra, s az arab egységterekvések támogatásában látták az új köztársaság legfontosabb feladatát, és az EAK-hoz való csatlakozás feltételeiről szerettek volna tárgyalni Gamál Abd an-Nászir elnökkel. Ennek a csoportnak a vezetője a forradalom második embere, Abd asz-Szalám Árif volt. Őt támogatta a Baasz Párt is, míg Kászim eleinte az utcát ellenőrző kommunistákra támaszkodott.⁷⁹

Történelmi összefüggésbe helyezve az 1958. július 14-i forradalom csak a tetőpontja volt a felkelések és puccskísérletek sorozatának, amely az 1936-os Bakr Szidki-puccsal kezdődött, és magában foglalta Rasíd Ali al-Gajláni 1941-es katonai mozgalmát, az 1948-as Vaszba-felkelést, és az 1952-es és 1956-os tiltakozó megmozdulásokat. A forradalom gyökeresen megváltoztatta az iraki társadalmi szerkezetet, megsemmisítette a földbirtokos és a birtokukat hagyományosan távolból igazgató sejkek hatalmát, ugyanakkor megerősítette a városi munkások, a parasztok és a középosztály helyzetét. A régi szerkezet megváltoztatásával azonban a forradalom felélesztette a régóta elfojtott vallási, törzsi és etnikai konfliktusokat. Ezek közül a legerősebbek a kurd–arab és a szunnita–síta ellentétek voltak. Később ezek mind elősegítették a forradalommal hatalomra jutott erők és elsősorban Kászim bukását.⁸⁰

Az 1963. februári puccs

Az 1963-as, második iraki puccs tulajdonképpen már 1958 óta „érett”, a forrongás szinte folyamatos volt. 1958. szeptember 30-án Kászim elmozdította Árifot minden tisztségéből, miután az egy beszédében nyíltan az EAK mellett szólt. Október 11-én

78 A Tanács tagjainak és működésének részletes ismertetése: Laanáni, 2016.

79 Huszajn, 2007. Az iraki szerző, megemlékezve az 1958-as fordulat 49. évfordulójáról, felteszi a kérdést: Puccs vagy forradalom? Részletes elemzéssel kimutatja, hogy bár katonai puccsként kezdődött, de egyértelműen társadalmi változásokat hozó forradalomná alakult át.

80 Lásd egyebek között: Pike, 2011.

egy vita közben pisztolyt rántott Kászim jelenlétében, majd miután elsimították a vitát, elfogadta a bonni nagykövetséget és elutazott. November 4-én azonban titokban visszatért Bagdadba, hogy puccsot hajtson végre. Másnap puccs előkészítésének vádjával letartóztatták, és hosszas halogatás után 1959 januárjában halálra ítélték. Az ítéletet azonban soha nem hajtották végre, és 1962 decemberében Kászim az ítéletet kegyelemmel életfogytiglani börtönre változtatta. 1958. december 9-én Rasíd Alí al-Gajláni, az 1941-es britellenes kormány miniszterelnöke hajtott végre sikertelen puccsot, amely után őt is halálra ítélték, de azt az ítéletet sem hajtották végre.⁸¹

Az ország belső helyzetét súlyosbította a kurdkérdés megoldatlansága. Kászim eleinte a kibékítés politikáját követte (anyai nagyapja is kurd volt), kiengedte a börtönökből a kurd politikai foglyokat, később azonban nem volt hajlandó tárgyalni Musztafa Bázáni kurd vezetővel az autonómia kérdéséről, és ezért 1959-ben kiújult Észak-Irakban az arab–kurd háború.⁸²

1959 elején a rendszer összeütközésbe került egyik támogatójával, az egyre nagyobb tömegeket mozgósító Iraki Kommunista Párttal. 1959-ben számos kommunistabarát tünetést vertek szét Moszulban, Bagdadban és Kirkúkbán. Közülük a bagdadi, kettőszázötvenezeres tömegtüntetés véres szétverése 1959. március 6-án kisebb polgárháborút eredményezett.⁸³

A belpolitikában Kászim 1959. decemberi családjogi reformjai váltottak ki nagy ellenállást és ellenérzést mind a szunniták, mind pedig a síták körében (a többnejűség eltörlése, bíróság előtti válás kötelezővé tétele és a férfi-női egyenlőség előírása az új örökösödési törvényben). Ezeket Kászim bukása után azonnal eltörlték.⁸⁴ Külpolitikailag is egyre nehezebb helyzetbe került a rendszer. 1961. június 19-én, Kuvait függetlenségének kikiáltásával egy időben Irak bejelentette igényét Kuvaitra mint „Irak természetes részére”, ami után Nagy-Britannia azonnal csapatokat küldött Kuvait védelmére.⁸⁵

A február 8-i baaszista puccs (szaurat 8 subbát)

A puccs belső erőit a pánarab nacionalizmus védelmén és a kommunistáktól való félelmen kívül a Kászim személyes népszerűsége miatti ellenszenv tartotta össze. A hadsereget Abd asz-Szalám Árif képviselte, a civileket elsősorban a Baasz Párt. Visszatért az országba és aktívan részt vett a puccsban a későbbi elnök, Szaddám Huszajn at-Tikríti is.⁸⁶ A CIA-nak a kairói és bagdadi amerikai követségeken lévő központjai hangolták össze a különböző csoportokat, és még az Amerika-ellenességéről ismert egyiptomi elnök, Gamál Abd an-Nászir is támogatta az akciót, mert egyetlen riválisának Abd al-Karím Kászim iraki elnököt tartotta a Közel-Kelet vezető

81 Dawisha, 2009. 171–193.

82 Uo. 193.

83 Uo. 175–177.

84 Uo. 182–183.

85 Robertson, 2015. 533. skk.

86 Szaddám Huszajn 1959 és 1963 között Kairóban élt, gyakorta látogatta az amerikai követséget, és egyes hírek szerint még a szállodaszámláját is a CIA fizette ki. Kersh–Rautsi, 1991. 20. skk.

szerepének megszerzésére irányuló törekvésében. Ugyanakkor az erős Iraki Kommunista Pártot veszélyesnek tartotta az általa szétvert Egyiptomi Kommunista Párt újraélesztésében. Nászir belső kommunista erők nélküli szovjetbarátságot akart.⁸⁷

A puccs előestéjén és első napján a CIA Kuvaitból titkos rádión adta le a veszélyesnek ítélt és vezető kommunisták, valamint Kászim legfontosabb támogatóinak névsorát a puccsisták számára. A baaszista aktivisták házról házra jártak Bagdadban, és az első napokban 5000 embert öltek meg, főleg az Iraki Kommunista Párt tagjai közül.⁸⁸ „A CIA vonatán jutottunk hatalomra” – nyilatkozta később Ali Szálih asz-Szaadi, a Baasz Párt új főtitkára, aki a kivégzéseket irányította, amelyekben Szaddám Huszajn is aktívan részt vett.⁸⁹

A baaszista milícia Bagdad régi főutcáján, a Rasíd utcában kezdte el a fegyveres felkelést, amelynek a végén, a Mídán téren volt a Honvédelmi Minisztérium, egyben Kászim elnök rezidenciája. Ezt pár órás ostrommal elfoglalták. Kászim elnököt az első órában, február 8-án hajnalban elfogták, és a televízió épületében tartott pár perces tárgyalás után kivégezték.⁹⁰

Az első baaszista kormányt Irak történetében másnap Ahmad Haszan al-Bakr tábornok alakította meg, míg helyettese és belügyminisztere Ali Szálih asz-Szaadi lett, a párt keményvonalas szárnyának vezetője, aki a következő napok leszámolását irányította. A párt két irányvonala közötti egyre élesedő harc követte a puccs győzelmét a következő hónapokban, ami elmérgesedett a mérsékelt szárnyat képviselő Házim Dzsavád és a keményvonalas Ali Szálih asz-Szaadi között.⁹¹

A februári puccs partnerei, a katonák és a Baasz Párt között hamarosan kenyértörésre került a sor. 1963. november 18-án a baaszistákat eltávolították a hatalomból, és Abd asz-Szalám Árif tábornok-elnök mindenhová a saját embereit ültette. 1966-ban gyanús körülmények között légi szerencsétlenségben elhunyt, de a hatalmat öccse, a szintén katona Abd ar-Rahmán Árif vette át 1968-ig.⁹²

Az 1968-as baaszista puccs

Az 1967-es arab–izraeli háború következményei, akárcsak az arab világ többi részében, Irakban is társadalmi felzúdulást váltottak ki. Irak ugyan nem szenvedett vereséget, de ígéretei ellenére részt sem vett a háborúban.⁹³

87 Roger Morris, az amerikai Nemzetbiztonsági Tanács (National Security Council) tagja volt az 1960-as években. Ő írta: „A CIA választotta eszközüül a hatalomra törő antikommunista Baasz Pártot 1963-ban és 1968-ban is.” Lásd: Sale, 2003.

88 A második világháború után jelentős társadalmi-politikai tényezővé vált Iraki Kommunista Párt részletes történetéről: Ismael, 2008.

89 ad-Dúri, 2009. 74.

90 Kászim hatalomra jutását és bukását részletesen elemzi Mardán, Dzs. M., 1989.

91 ad-Dúri, 2009. Az eseményeknek, s azon belül asz-Szaadihoz fűződő viszonyának értékelését adta több mint 40 évvel később Dzsavád, 2003. Abd asz-Szalám Árifről: Fauzi, 1986. Abd ar-Rahmán Árifről (1916–2007) a halála alkalmából írt értékelést Hamdáni, 2007.

92 Az 1958 utáni és 2000-ig tartó időszakot legalaposabban Farouk-Sluglett–Sluglett, 2001 tárgyalja.

93 1968-ban Irakban elterjedt, de ellenőrizhetetlen hírként tartotta magát az, hogy az iraki csapatok elindultak ugyan a jordániai határra, de elérve azt rádöbbenek, hogy nem vételeztek elegendő lőszert, és amire visszaindultak volna, véget ért a hatnapos háború.

A Baasz Párt a hatalomra jutáshoz 1968-ban is kapott amerikai segítséget a CIA közreműködésével.⁹⁴ Ezt mai amerikai források úgy magyarázzák, hogy részben „preventív puccs” volt az 1968-as, mert egyrészt félték az egyébként Nyugatbarát Árif-rendszer összeomlásától, másrészt azonban zavarta az angol–amerikai olajérdekeltséget, hogy Árif a franciákkal óhajtott szerződést kötni az iraki olajfeltárásokra.⁹⁵ Az 1968. július 17-i puccs egyik fő szervezője a Baasz részéről a párt jobbszárnyának vezetője, Nászir al-Háni volt, aki kitűnő amerikai kapcsolatokkal rendelkezett. A puccs után is ő volt a külügyminiszter, de pár nappal később, július 20-án, az úgynevezett „második forradalom” során, amikor eltávolították mindazokat, akik nem tartoztak az al-Bakr–Szaddám-szárnyhoz, meggyilkolták.⁹⁶

A július 17-i puccs (szaurat 17 tammúz)

A július 17-i baaszista mozgalmat „fehér forradalomnak” is nevezték régebben,⁹⁷ mert azt nem katonai erővel, hanem politikai szervezkedéssel valósította meg az Ahmad Haszan al-Bakr – Szaddám Huszajn at-Tikrít páros.⁹⁸ Al-Bakr volt a Baasz Párt régi vezetője, aki az egész puccsot megszervezte, míg utóbbi a feltörekvő fiatalabb és agresszívabb generációt képviselte. A puccsisták első lépésként a köztársasági elnöki palotához vonultak, és felajánlották Abd ar-Rahmán Árif elnöknek a szabad elvonulást, ha nem áll ellen.⁹⁹ A következő napokban azonban leszámoltak azokkal a katonai és polgári erőkkel, amelyek nem tartoztak közvetlen rokoni körükbe,¹⁰⁰ részben kivégzésekkel, részben gyilkosságokkal. Elsősorban a katonai vezetést kellett megsemmisíteni, mert Irakban, Szíriával ellentétben, a párt emberei voltak az erősebbek, a puccsot támogató katonai vezetés tagjai jórészt nem is voltak a párt tagjai. Egyelőre a puccs értelmi szerzője, al-Bakr lett a vezető, míg Szaddám a helyettese.

Az 1968. júliusi puccsot követően három és fél évtizedre „puccsmentes” korszak következett Irakban is, akárcsak a szomszédos Szíriában, aminek legfőbb

94 Erről a „nyílt titokról” ma már számos forrásból tudunk, például Sale, 2003.

95 Az *as-Sark al-Auszat* című arab nyelvű nemzetközi napilapban ezt 2010. március 5-i interjújában Irak amerikai nagykövete is beismerte, aki abban az időben a kérdéssel foglalkozó CIA-részlegben dolgozott.

96 1967. július 18. és 1968. július 30. között volt külügyminiszter. Életéről és haláláról: Farouk-Sluglett-Sluglett, 2001. 114–118.

97 A baaszista hatalomátvételtől minden Irakkal foglalkozó forrás beszámol, de különösen érdekes egy memoárfüzeteken alapuló könyv, amelyet az egyik részt vevő tábornok, Halíl Dzsászim ad-Dabbág fia adott közre nemrégiben: ad-Dabbág, 2018. Napjainkban a legtöbb iraki forrás nem nevezi sem puccsnak, sem forradalomnak az 1968-as baaszista hatalomátvételt, hanem a semleges *haraka* (mozgalom) szót használják.

98 Később, 1977-ben Szaddám Huszajn rendeletileg megtiltotta a hely- és törzsnévre utaló nevek – mint at-Tikrít, asz-Számarrái – használatát, hogy leplezze, az országot Tikrítből és Számarrából, e két akkor közepes méretű, szunnita lakosú városból származó vezetők irányítják, sőt még a vezetéssel szemben álló belső ellenzék is innen került ki. Dawisha, 1999.

99 Abd ar-Rahmán Árifot egy katonai repülőgép Isztambulon keresztül Londonba vitte száműzetésbe, majd 1983-ban kérésére Szaddám Huszajn hazaengedte Bagdadba. Az amerikai inváziót követően 2003-ban Ammánba ment, és ott halt meg 91 éves korában 2007-ben. Lásd: Hamdáni, 2007.

100 Ahmad Haszan al-Bakr volt Szaddám Huszajn idősebb unokatestvére, s mindketten Tikrít város Al-Bú Nászir törzséhez tartoztak.

oka az, hogy a hadsereg ingatag vezetése helyett szélesebb társadalmi és pártalapra sikerült helyezni a hatalmat. A baaszista hatalom megerősödését két körülmény is elősegítette. Egyrészt az olajárrobbanással és az olajkitermelés államosításával Irak hatalmas jövedelemhez jutott, másrészt al-Bakr szocialista irányultságának érvényesülése számos társadalmilag népszerű intézkedéshez vezetett, amelynek révén az olajjövedelemből viszonylag széles néprétegek is részesültek.¹⁰¹

Egyetlen alkalommal jelentett be az iraki hírugynökség puccskísérletet ebben az időszakban, 1973. július 1-jén. Ekkor a belbiztonsági erők parancsnoka, a Szaddám Huszajn által kinevezett Názim Kazzár tábornok túsul ejtett két minisztert és a lengyelországi látogatásáról hazatérő Ahmad Haszan al-Bakr elnököt akarta megölni a repülőtéren. A hivatalos verzió szerint az elnök fogadására siető Szaddám Huszajnnak feltűnt a két miniszter eltűnése, értesítette az elnököt, hogy ne induljon el Bejrútból. A lázadó Kazzárt elfogták és beosztottaival együtt kivégezték.¹⁰²

Az újabb hatalmi átrendeződés, a tulajdonképpen hosszú idő óta érlelődött „belső puccs” 1979-ben történt, amikor az addigi elnök, Ahmad Haszan al-Bakr „betegséget” jelentett és lemondott, majd 1982-ben máig tisztázatlan körülmények között meghalt, az elnöki tisztet pedig az addigi alelnök, Szaddám Huszajn vette át. A feltevések szerint al-Bakr mérsékeltebb és a szociális támogatások előtérbe helyezésén alapuló politikája akadályt jelentett Szaddám Huszajn és körei számára, amelyek akkor már a véres és semmilyen eredményt nem hozó iráni háborút készítették elő. Nem lehet véletlen az sem, hogy az iraki hatalmi váltás egybeesett az iráni iszlám forradalommal, hiszen Irakban sokan úgy látták, hogy a katonailag meggyengült, az uralkodóbarát katonai elittel leszámolt Irán könnyű ellenfél lesz.¹⁰³

Szudán

A puccsok sorozatának áttekintése

Szudán 1956. január 1-jén nyerte el a függetlenségét az 1899 és 1955 között tartó brit és névleges egyiptomi uralom alól. Az ország ebben a formájában a 19. század végén jött létre, amikor az angol katonai megszállás elleni, 1881-ben kitört Mahdifelkelést leverték. Az egyiptomi behatolás ugyan az 1820-as évekre megy vissza, de

101 Lásd egyebek között: Alnasrawi, 1994. 1989-es bagdadi látogatásomkor magam is tapasztaltam, hogy az állam milyen hatalmas támogatásban részesítette például a közalkalmazotti réteget, hogy a klímának és a hagyományoknak megfelelően mindenki saját családi házat építhessen. Így születtek az olyan városrészek, mint a „tanárok városa” (*madínat al-muallimín*), a „hivatalnokok városa” (*madínat al-muvazzafín*), a „katonatisztek városa” (*madínat ad-dubbát*).

102 Egy másik változat szerint, amelyet a Baasz Párt vezetőségének egyik egykori tagja tett közzé 2016-ban, a cél nemcsak az elnök, hanem az alelnök Szaddám meggyilkolása is volt. Eszerint Kazzár indítéka az volt, hogy titokban már készültek a hatalmi pozíciójából való eltávolítására. Az mindenképpen biztos, hogy nem álltak mögötte katonai erők, miután a katonaság ebben az időben már nem is rendelkezett hatalmi súllyal, minden a párt kezében összpontosult. Lásd: al-Áni, 2016.

103 Karsh, 2002. 12–21.

ez csak a középső és északi, arabizált-islamizált területekre vonatkozott.¹⁰⁴ A déli és a nyugati, Csáddal határos területek (Darfúr) Szudánhoz csatolása a függetlenség után hosszú polgárháborúhoz vezetett.¹⁰⁵ A választott parlament által létrehozott kormányt Ibráhím Abbúd tábornok puccsa döntötte meg 1958-ban. A puccs okai között a dél-szudáni háború és a súlyos gazdasági nehézségek álltak első helyen.

Az 1964-es, úgynevezett októberi forradalom tüntetések sorozatával döntötte meg a katonai kormányt. A közhangulatot az islamista erőknek, nevezetesen a Szudáni Muszlim Testvérek mozgalmának sikerült a maguk javára fordítani, és ők alakíthattak kormányt.¹⁰⁶

Az első, hosszabb távon jelentős katonai puccs azonban csak 1969 májusában történt, az úgynevezett „májusi forradalom”, így ezzel kívánok alaposabban foglalkozni. Nagy-Britannia az első világháború után gyakorlatilag egyedül irányította Szudánt, 1946-ig azonban Dél-Szudánt és Észak-Szudánt különálló területként kezelte. 1946-ban egyesítették a két térséget, a déliekkel való előzetes konzultáció nélkül. Az első polgári kormányt Iszmáíl al-Azhari alakította meg. A három legfontosabb vallási irányzat, a hatvijja, a mahdijja és a mirganijja mellett már ekkor megjelent a Szudáni Kommunista Párt is, amely az 1960–1970-es években játszott azután jelentős szerepet.¹⁰⁷

A függetlenség kikiáltása óta több mint tíz jelentősebb puccskísérlés volt Szudánban, ebből négy volt sikeres. Leghosszabban an-Nimeri (irodalmi arab kiejtés szerinti változatban: an-Numajri) és al-Basír rendszere maradt hatalmon, utóbbi egészen 2019. április 11-ig volt Szudán vezetője. Az általam vizsgált időszakban tíz puccsot kell megemlíteni.¹⁰⁸

A vizsgált időszakon kívül esik az a „palotaforradalom” jellegű puccs, amely Omar al-Basír vezetésével zajlott at-Turábi ellen 1999-ben, illetve az a 2004 márciusában lezajlott puccskísérlés, amelyet a Haszan at-Turábi által alapított Népi Kongresszus Párt készített elő,¹⁰⁹ illetve a legutóbbi hónapok eseményei, amelyek kezdő dátuma 2019. április 11. volt, amikor a Szudáni Katonai Tanács puccsal elmozdította Omar al-Basír elnököt és átvette a hatalmat.

104 Holt, 1961; Búr, 2014.

105 Az 1955–1972 és 1983–2005 között zajlott háborúk legfőbb eredménye Dél-Szudán 2011-ben elnyert önállósága volt.

106 Warburg, 2008.

107 Niblock, 1987.

108 Részletesen: O’Ballance, 2000. Lásd még: Idris, 2005.

109 At-Turábi befolyása akkor csökkent, amikor 1996-ban Omar al-Basír elnök feladta az iszlám jog érvényesítésének az eszméjét, véglegesen azonban csak 1999-ben lett kegyvesztett. Utána még egyszer, 2004-ben egy sikertelen puccskísérléssel megpróbált a hatalomba visszakerülni, ami után börtönbe került. Burr–Collins, 2003. 265–277.

Ibráhím Abbúd tábornok katonai puccsa 1958. november 17-én

A puccs közvetlen oka a gazdasági helyzet romlása volt,¹¹⁰ amit a monokultúrás Szudán fő termékének, a gyapotnak a világpiaci dömpingára okozott. 1957-ben nem tudták eladni a termést, erre 1958-ban jelentősen visszaesett a termesztés. Ehhez járultak a dél-szudáni háború költségei, a városi lakosság elszegényedése.¹¹¹ Ugyanakkor a hadseregben sokan féltek a két szélsőség, a kommunisták és a Muszlim Testvérek megerősödésétől. A szomszédos egykori gyarmatosító Egyiptomnak semmiképp nem tetszett a két, vallási alapú párt, a mahdista Umma Párt és a hatmijja rend által irányított Demokratikus Unió Párt (*al-Hizb ad-Dímukráti al-Ittihádi*) parlamenti alapú kormánya. Már az első puccs is jól tükrözte az összes későbbi katonai hatalomátvétel típusát.

A katonaság egyes, háttérbe szorított politikai erők meghosszabbított karjaként, azok céljai megvalósítása érdekében ragadta magához a hatalmat, mintegy „korrigálva” a kvázi demokratikus választások eredményeit. Ugyanaz a politikai harc, amely elősegítette a katonai puccsot, egy idő után hozzájárult a katonai rendszer bukásához, jelen esetben 1964 októberében.¹¹²

Az 1958-as puccs rendkívülisége abban állt, hogy nem valamelyik ellenzéki erő, hanem a kormánykoalíció egyik résztvevőjének, az Umma Pártnak egy frakciója volt a mozgatóerő a háttérben.¹¹³ Abbúd tábornok később egy vizsgálóbizottság előtt azt mondta, hogy maga a miniszterelnök, Abdalláh Halíl kérte fel a hatalomátvételre abban a reményben, hogy majdan ő lehet a későbbi elnöki rendszerben az ország elnöke. Az Umma Pártban ugyanis attól féltek, hogy az ellenzéki erők, a Nemzeti Unió Pártja és a Népi Demokratikus Párt egyesülve új kormányt alakíthat.¹¹⁴ A mindkét koalícióból kimaradt, egyre erősödő Szudáni Kommunista Párt azért ellenkezett a konzervatív puccsot, mert „reakciónak” tartotta, nem pedig azért, mert elvi ellenvetése lett volna a katonai diktatúrával szemben, amint az tizenegy évvel később nyilvánvaló is lett.

A katonai hatalom azonban önállósult, csalódást okozva ezzel az azt létrehozó politikai erőknek, mire azok egy majdani, nekik kedvező katonai puccs reményében egyenként elkezdtek szervezni híveikből saját támogatóikat a hadseregen belül. Így keletkezett a Szabad Tisztek Mozgalma is a Kommunista Párt ösztönzésére, amely az 1969. májusi puccs végrehajtója lett Dzsaafar an-Nimeri vezetésével.

110 Lásd: Ahmad, 2008.

111 Collins, 2008. 69. skk.

112 al-Amín, 2009.

113 Collins, 2008. 72.

114 Az Abbúd-puccs jellemzéséhez és a történelmi előzményekhez: Holt, 1961. 180–188.

Az 1964-es „októberi forradalom”

Évtizedek múltán is nosztalgiával emlékeznek vissza a résztvevők Szudán egyetlen, népi megmozdulásból kifejlődött forradalmára. Igazán forradalom volt az október 21-i fordulat? Október 19-én a kartúmi egyetem diákklubjában összegyűlt diákvezetők és diákok megtárgyalták az egyre romló dél-szudáni helyzetet, és követeléseket fogalmaztak meg, köztük Abbúd tábornok azonnali lemondását. A rendőrség erőszakkal feloszlatta az összejövetelt, majd szétverte az utcai tüntetést. Egy diák, Ahmad al-Kurasi meghalt, és ennek a híre másnap további tüntetéseket indított el. Harmadnapra a hadseregbe beépült politikai erők segítségével eltávolították Ibráhím Abbúd elnököt, de a polgári kormány alatt is katonák maradtak egy sereg fontos kormányzati poszton. Az új hatalom ugyanazoknak a vallási erőknak a kezébe került, akiket az 1958-as puccs leváltott: a mahdista Anszár („segítők”) pártja, az Umma Párt és a hatmijja rend pártja, a Demokratikus Unió Párt. 1966 után egyre jobban előtérbe került a Muszlim Testvérek Pártja, az erős ellenzéki Szudáni Kommunista Pártot pedig betiltották.¹¹⁵ Ez vezetett aztán részben az 1969. májusi puccs-hoz (vagy forradalomhoz, ahogyan a hívei nevezték).

Az 1969. május 25-i, an-Nimeri vezette katonai puccs vagy más néven „májusi forradalom”

A katonai hatalomátvétel¹¹⁶ kiváltó okai között ugyanazokat találjuk, mint korábban: a gazdasági válság és a déli háború megold(hat)atlansága. Ugyanakkor a különböző hatalmi tényezők és pártok harcának színterévé vált országban az arab világ viszonylatában jelentősnek tekinthető tömegmozgalmak, munkás- és ifjúsági megmozdulások jöttek létre, mindez egy jól szervezett és jelentős támogatottsággal rendelkező Kommunista Párt irányításával. Miután a vallási pártok uralta parlament betiltotta a Kommunista Pártot, a hatalomra jutás legjobb eszközének azt tartották, ha a katonatisztek körében létrejött szervezkedésekbe beépülnek.¹¹⁷

Ugyanakkor számtalan külső erő is működésbe lépett, s bár egymással ellentétes érdekek vezették őket, végső soron mind hozzájárultak a katonai felkelés sikeréhez. A lázadás vezetője, Dzsaafar an-Nimeri ezredes a kartúmi helyőrség parancsnoka volt, aki már több, a kormány megdöntésére irányuló szervezkedésben is részt vett az 1960-as években. 1966-ban az amerikai Kansas állambeli Fort Leavenworth katonai akadémiáján végzett (US Army Command College), és utána is szoros kapcsolatban állt a szudáni amerikai követségen működő hírszerzési irodá-

115 Lásd: Naszr ad-Dín, 2015. A betiltott Kommunista Párt nem tűnt el a politikai élet palettájáról, sőt betiltása következtében, nem lévén parlamenti párt, sokkal szabadabban szervezkedett az utcán. A kommunisták hatalmas tömegtüntetéseket szerveztek, amelyek előkészítették a puccsot. Niblock, 1987. 230. skk.

116 A Forradalmi Parancsnoki Tanács tagjainak fele szerette volna elhalasztani a katonai hatalomátvételt és megvárni, hogy nagyobb tömegbázist tudjanak kialakítani a forradalomhoz. An-Nimeri és társai azonban gyávaságnak tartották a halogatást, és a puccs mellett döntöttek. Collins, 2008. 95.

117 Sidahmed, 2005. 30. skk.

val.¹¹⁸ A vallási irányultságú rezsim megdöntése azonban az élesen Amerika-ellenes Nászir egyiptomi elnöknek is érdekében állt, mivel a szudáni Muszlim Testvérek szervezete szoros kapcsolatot tartott fenn az illegális egyiptomi Muszlim Testvérekkel, Nászir legnagyobb belső ellenzékével. Az egyiptomi szál később is erős maradt an-Nimeri életében.¹¹⁹ Végül a Szovjetunió is hatékonyan működött közre a szudáni rendszerváltásban. Hivatalosan már az SZKP XX. kongresszusán meghirdették azt az elvet, hogy a harmadik világbeli kommunista pártok mindenütt fűzzék szorosabbra kapcsolatukat a nemzeti mozgalmakkal, s ha kell, rendeljék alá magukat azoknak. Ezt tette a Szudáni Kommunista Párt is moszkvai utasításra, várva az alkalmat, hogy majd átvegye a hatalmat a katonai puccs győzelme után. Ez a politika vezetett később az 1971-es sikertelen kommunista puccskísérlethez.¹²⁰

A puccs szervezői már sok év óta rendszeresen tanácskoztak, egyiptomi mintára létrehozva az úgynevezett Szabad Tisztek Mozgalmát (*Harakat ad-Dubbát al-Ahrár*). Akárcsak Egyiptomban, a „szabad” szó Szudánban is azt jelentette, hogy voltak köztük párthű (kommunista) és párthoz nem kötődő tisztek. A május 23-i tanácskozáson ugyan a 13 tagú vezetőségből heten a puccs ellen szavaztak, és csak hatan támogatták, sőt még a Kommunista Párt is kettészakadt a kérdésben, an-Nimeri mégis a lázadás mellett döntött. Május 25-én hajnalban megindultak a fővárosi helyőrség csapatai, elfoglalva a stratégiai pontokat, és a vértelen puccs véget vetett Szudán második, öt évig tartó parlamenti rendszerének. Ugyanaznap este an-Nimeri bejelentette a Forradalmi Parancsnoki Tanács (*Madzslisz Kijádat asz-Szaura*) megalakulását, amely „kézbe veszi az ország jövőjének alakítását”.¹²¹ Vezetője maga an-Nimeri volt, a Tanács tíz tagja közül csak egy volt civil, a miniszterelnök Bábikír Avadalláh. A kiáltvány jelezte az új rezsim kettős, kommunista és nacionalista orientációját: „A hatalomnak vissza kell kerülnie a munkások, parasztok, katonák, értelmiségiek és nemzeti tőkésék azon csoportjai kezébe, amelyek nem állnak kapcsolatban az imperializmussal. (...) Az országnak ki kell terjesztenie és erősítenie kell a kereskedelmi és gazdasági kapcsolatokat a szocialista országokkal és az arab világgal (...) annak érdekében, hogy el tudjunk szakadni az imperialista piactól. (...) ki kell terjesztenie az állami szektor alapjait, különösen az iparban, hogy fel tudja váltani az idegen tőkét.” Az új kormány ugyanakkor kifejezte szolidaritását a palesztinokkal és az Izrael-ellenes mozgalmakkal.¹²²

Mindez azt jelenti, hogy bár a szudáni katonai hatalomátvétel 1969. május 25-én az ország belső problémáinak és helyzetének az egyenes következménye volt, mégis mind a külső tényezők szerepét, mind pedig az ideológiai megnyilatkozásokat illetően nagymértékben hasonlított a térség többi országában lezajlott eseményekhez. Miután a Kommunista Párt ereje döntő tényező volt a „májusi forradalomban”, ez rányomta bélyegét az ország bel- és külpolitikájára a következő két évben, egészen az 1971. júniusi puccsig.

118 Jessup, 1996. 540.

119 Uo.

120 Voll-Fluehr-Lobban-Lobban, 1992. 203.

121 Niblock, 1987. 234. skk.

122 Uo.

Bár a következő hónapok sok szempontból valóban forradalmi változásokat hoztak az ország életében, de magukban az eseményekben nem játszottak szerepet tömegek vagy civilek, ezért egyértelműen katonai puccsnak lehet tekinteni, az 1952-es egyiptomi és az 1958-as iraki eseményekhez hasonlóan. Maga a vértelen puccs egy napig tartott csupán, nem követte megtorlás, de az addigi vezető politikai erőket kiszorították a hatalomból és felszámolták a parlamenti rendszert.¹²³

Tömegviszhangja Szudánon belül eleinte pozitív volt, az emberek bizakodva tekintettek a megújhodást hirdető rezsimre, támogatottsága is sokkal nagyobb volt, mint az 1958-as puccsá. A nemzetközi viszhang is kedvezett. Az arab országok közül először Egyiptom üdvözölte a szudáni változásokat, majd szeptember 1. után Líbia is támogatta an-Nimerit. Az Egyesült Államok is, az előzmények alapján érthető módon, azonnal elismerte az új szudáni kormányt.¹²⁴

Az új kormány első feladatának a rend helyreállítását tekintette. A Katonai Tanács létrehozásával egy időben an-Nimeri feloszlatta a Szabad Tisztek szervezeteit, mivel azok az új helyzetben túl demokratikusak lettek volna. Nem változott meg az államforma – köztársaság –, és abban sem történt változás, hogy Szudánban (a legtöbb arab országhoz hasonlóan) továbbra is a katonaság maradt a rendszer alapja. A parlamentarizmus eltörlésével formálisan is katonai diktatúra alakult ki.¹²⁵

A széles tömegeknek egy időre javultak az életkörülményei, legalábbis a központi Kartúm körüli térségben. A puccsban részt vevő és a változásokat elindító nacionalista és kommunista erők egy darabig még együtt haladtak, de miután an-Nimeri fokozatosan megpróbálta kiszorítani a kommunistákat a hatalomból, azok egyik frakciója Abd al-Hálik Mahdzsúb főtitkár vezetésével puccsot kísérelt meg an-Nimeri ellen 1971. július 19. és 22. között, amelynek elbukását véres leszámolás kísérte. A Líbiába menekült Mahdzsúbot al-Kaddáfi kiadta Szudánnak, és ott azonnal kivégezték.¹²⁶

Az ezt követő 14 esztendő két kisebb puccskísérlettől eltekintve¹²⁷ (1975-ben és 1976-ban) viszonylag békésen telt el Szudánban an-Nimeri uralma alatt, amelyet a szélsőségek között ingázó diktátor¹²⁸ 1983-ban az iszlám vallási törvénykezés, a *saríá* bevezetésével próbált megszilárdítani.¹²⁹ Azonban az egyre súlyosbodó gazdasági problémák, a dél-szudáni háború kiújulása¹³⁰ és végül az Egyiptomból „importált” Muszlim Testvérek mozgalma¹³¹ megingatta a rendszert, és 1985 márciusában a Testvérek által irányított diákmegmozdulások és sztrájkok véres összetűzésekhez vezettek a rendőrséggel, aminek április 6-án egy gyors és vértelen katonai hatalomátvétel

123 Bechtold, 1976. 115. skk.

124 Sidahmed, 2005. 68–69.; Wai, 1979b. 301.

125 Niblock, 1987. 241. skk.

126 Wai, 1979b. 303.

127 MERIP, 1975. 21.

128 An-Nimeri váltakozó ideológiai irányait jól mutatja be Wai, 1979a. Külpolitikai irányváltásaira: Wai, 1979b.

129 Ebben igazságügyi miniszterére, a modern Szudán leghatásosabb vallási vezetőjére, Haszan at-Turábira támaszkodott, akárcsak egy ideig utóda, Omar al-Basír is. Lásd: Berridge, 2017; Gallab, 2008.

130 Lásd: Poggo, 2009.

131 Lásd: Zahid–Medley, 2006.

vetett véget Omar al-Basír tábornok vezetésével. A minta világos: a legtöbb arab országban egyedül a katonai puccs tudta – átmenetileg vagy hosszabb távon – feloldani a fennálló rendszer és a társadalmi elégedetlenség okozta feszültséget. Egy év után ugyan a katonák átadták a hatalmat Szádik al-Mahdi polgári kormányának, aki 1966–1967-ben volt már miniszterelnök, de 1989-ben, a déli helyzet további súlyosbodása végül újabb katonai puccshoz vezetett, amely után a katonai főparancsnok, Omar al-Basír végleg átvette a hatalmat.¹³² A következő éveket nemcsak az addig külföldön alig ismert tábornok neve fémjelezte, hanem az utolsó fél évszázad legjelentősebb vallási emberének, Haszan at-Turábinak a neve is, aki 1989 és 1996 között az úgynevezett iszlámista forradalmat, vagy inkább forradalmi jellegűnek beállított társadalmi-politikai átalakítást vezényelte.¹³³

A 2019. április 11-i katonai puccs

2018 decemberétől kezdve folyamatos tüntetések követelték a 30 éve uralkodó elnök, Omar al-Basír lemondását, míg végül 2019. április 11-én a Szudáni Katonai Tanács puccsal távolította el.¹³⁴ A tüntetések azonban ezután is folytatódtak, polgári hatalomváltást követelve, ami május–júniusban újabb összetűzésekhez vezetett, ezúttal az Abdal-Fattáh Burhán tábornok által vezetett új katonai parancsnokság és a tüntetők között, akik egységes frontot alkottak *Taháluf al-Muárada* (Ellenzéki Szövetség) néven. 2019. június 3–4-én az újabb véres összetűzéseknek több mint száz halálos áldozata volt. Semleges elemzők szerint „az országot visszafordította a múltba az a – Szaúd-Arábia nyílt támogatását élvező¹³⁵ – katonai elit, amely fogal-körömmel ragaszkodik a hatalomhoz annak ellenére, hogy áprilisban megegyezett a tüntetőkkel a polgári kormányzás mielőbbi visszaállításáról.”¹³⁶

Líbia

Az 1969. szeptember 1-jei puccs (szaurat al-fátih)

A köztudatban a *szaurat al-fátih min szibtambir* (szeptember 1-jei forradalom)¹³⁷ mint váratlan, minden előzmény nélküli katonai puccs él, amely a brit–amerikai katonai és gazdasági ellenőrzés alatt álló királyságot Nyugat-ellenes „arab szocialista” rendszerre alakította. Már az első újsághírek is ezt a képet festették le az olva-

132 Részletesen: Oppong, 2010. 66–67., 70. skk.; Voll, 1990. A szudáni katonai rendszert jól jellemzi Woodward, 2011.

133 Collins, 2008. 194–217.

134 *Sudan Crisis*, 2019.

135 *as-Sark al-Auszat*, 2019. A szaúdi orientációjú arab napilap úgy állítja be az eseményeket, hogy azok az ellenzék makacs, tárgyalásképtelen magatartásának a következményei.

136 Keane, 2019. Al-Basír jelenleg vád alatt áll, tüntetők meggyilkolása és korrupció vádjával. *al-Dzsazira*, 2019. augusztus 31.

137 Az események időrendjére és a bennük szereplő személyekre: St. John, 2006. A korábbi időszakra: Horváth, 2014.

sóknak, és a későbbi összefoglaló modern arab történelmi munkákból is az derül ki, hogy a fiatal tisztek egy csoportja Muammar al-Kaddáfi vezetésével, kihasználva azt, hogy al-Idríz asz-Szanúsi király gyógykezelésre Törökországba utazott, Bengáziban magához ragadta a hatalmat és kikiáltotta a köztársaságot.¹³⁸ A következőkben, ha röviden is, de sokkal árnyaltabb képet igyekszem megrajzolni a líbiai rendszerváltásról.

1951. december 24-én, az ENSZ Közgyűlés határozata alapján, függetlenné vált Líbia Egyesült Királysága (*Mamlakat Líbija al-Muttahida*). Három állam (Tripoli, Barka [Cyrenaica] és Fezzán) alkotta a szövetségi országot, amelyet egy központi tanács vezetett az uralkodó, Szajjid Muhammad Idrisz asz-Szanúsi fennhatósága alatt.¹³⁹ Az ország központja és fővárosa Tripoli lett, a király és az udvar azonban keleten maradt, Bengázi mellett, közel az egyiptomi határhoz, amely a szanúsi rend székhelye volt. Mindez egy nem igazán szeretett kompromisszum eredménye volt, mert Tripolitánia, vagyis a nyugati országrész csak azért egyezett bele ebbe a megoldásba, nehogy visszatérjen az olasz gyarmati uralom,¹⁴⁰ szoros kapcsolata ugyanis sosem volt a keleti országrésszel.¹⁴¹ A déli területek pedig mindig elszórt törzsi települések voltak, ahol igazi városi kultúra nem alakult ki a korábbi évszázadokban.¹⁴²

Az új királyságot szoros szálak fűzték a Nyugathoz: 1953. július 29-én barátsági szerződést kötött Nagy-Britanniával, amelynek keretében Nagy-Britannia lett az ország fő fegyverszállítója. Ugyanakkor az Egyesült Államoknak átadtak területet, ahol légi támaszpontot építhettek, és így az új független állam a NATO-államok biztos szövetségésévé vált.¹⁴³

Az országban 1959-ben felfedezett kőolaj szükségessé tette a nagyobb központosítást, ezért az 1951-es alkotmány 1963. április 25-én elfogadott módosítása alapján az ország neve is megváltozott Líbiai Királyságra (*al-Mamlaka al-Líbija*).¹⁴⁴ Fontos még azt is megemlíteni, hogy a király a Nagy Szanúsi (asz-Szanúsi al-Kabír) dédunokája volt, aki 1840-ben megalapította a szanúsi misztikus rendet, amely a térség, elsősorban az ország keleti és déli részeinek meghatározó és vezető vallási és politikai hatalma lett. A rend közismerten fontos szerepet játszott az Omar Muhtár-féle szabadságharcban, amelyet az olasz gyarmatosítók ellen vívtak 1911 után.¹⁴⁵

A gyarmati múlt és a király szanúsi gyökerei rányomták a bélyegüket az új országra. Az olasz hivatalnokok távozása hatalmas űrt hagyott a közigazgatásban, a királyi székhely eltávolodása a fővárostól pedig gyakorlatilag elszigetelte az uralkodót, aki csak szűk támogató rétegre támaszkodhatott. Így a monarchia megdöntése tulajdonképpen senkit sem ért váratlanul. Az 1960-as évek során egy sor poli-

138 Berry, 1989. 42–44.

139 Vandewalle, 2012. 34. skk.

140 Berry, 1989. 34–37.

141 Lásd: Vandewalle, 2012.

142 Többek között St. John, 2011. 7.; Mayer, 2011. Líbiában mintegy 140 törzs él, a lakosság minden tagja valamelyik törzshöz tartozik. Ezek közül mintegy 30 rendelkezik napjainkban is jelentős hatalommal. Stratfor, 2011.

143 Lásd: Schumacher, 1986; Van Genugten, 2016.

144 Líbia 1951–1963. I. 2. §.

145 Ahmida, 1994. 73–140.

tikai incidens jelezte, hogy milyen alacsony szinten áll a király legitimitása uralkodásának központján, Barkán (Cyrenaicán) kívül. Az is kiderült, hogy Idrisz király képtelen elindítani azokat a reformfolyamatokat, amelyek felszámolhatták volna azt a korrump, rokonsági kapcsolatokon alapuló rendszert, amely a király és a királyi tanács körül kialakult. Már hónapokkal a tényleges katonai felkelés előtt elterjedt a híre, hogy valamilyen katonai hatalomátvétel van készülóban, ezért a király arra kényszerült, hogy a katonai egységeket állandó mozgásban tartsa az ország különböző területei között, kétségbeesett kísérletként arra, hogy ezáltal megakadályozza az összehangolt akciót uralkodása ellen.¹⁴⁶

A király közben habozott, nem volt képes áttérni egy hatékonyabb uralkodási stílusra, amit nyugati szakértői is javasoltak, s amit az egyre növekvő olajbevételek helyes elosztása és felhasználása is szükségessé tett volna. Ugyanakkor az is az uralkodó és a királyi tanács konzervatív körei ellen szólt, hogy az 1967-es izraeli háború után egyre erősödő arab nacionalista irányzatokkal szemben Líbia elutasító álláspontot foglalt el. Mindez oly mértékben hiteltelenné és továbbélésre képtelenné tette a királyságot (amelynek intézménye egyébként is új és szokatlan volt a líbiai törzsek számára), hogy senki sem volt meglepve, amikor a tényleges puccs megtörtént. Azonban mind a nyugati szakértők, mind maguk a líbiaiak is azt várták, hogy a hatalmat majd a magas rangú tisztek egy csoportja fogja átvenni. Ehelyett azonban fiatal, alacsony rangú tisztek hajtották végre a katonai puccsot, akiknek sem a monarchiával, sem a magas rangú tisztekkel nem volt semmiféle kapcsolatuk.¹⁴⁷

A váratlanul végrehajtott akció tulajdonképpen meghiúsította a britek által kitervelt és szeptember 5-re tervezett hasonló fordulatot, amelyet Abd al-Azíz as-Salhi tábornokra és törzsére támaszkodva kívántak végrehajtani, s amelynek nem a monarchia megdöntése, hanem csak a trónörökös hatalomra juttatása lett volna a célja.¹⁴⁸ A király egészsége megromlott,¹⁴⁹ ezért már 1969. augusztus 4-én aláírtak egy egyezményt, amelynek értelmében a király lemond, és unokaöccse, a trónörökös veszi át a hatalmat szeptember 2-án. Ez a hír nyilvánvalóan kiszivárgott, és ezt megelőző történt a szeptember 1-jei puccs.¹⁵⁰

A puccsot vértelenül hajtották végre, ami elsősorban annak volt köszönhető, amiről már említés történt, hogy tudniillik mindenki várta már a változást. Az Egységes Szabad Tisztek Mozgalma (*Harakat ad-Dubbát al-Vahdavijjín al-Ahrár*) egy 12 tagú Forradalmi Tanácsot (*Madzslisz Kijádat asz-Szaura*) hozott azonnal létre, amely átvette a kormány szerepét.¹⁵¹ A szeptember 1-jei kiáltvány szerint az ország új neve Líbiai Arab Köztársaság (*al-Dzsumhúrjija al-Líbija al-Arabijja*), amely szabad,

146 St. John, 2006. 113. skk.

147 Vandewalle, 2012. 76. skk.

148 A britek egy évvel később sikeresen hajtottak végre egy hasonló akciót egy másik új olajtermelő országban, Ománban. Egy brit katonai támaszpont néhány tisztje kiszabadította a dél-ománi Szalálában házi őrizetben lévő trónörökösöt, Kábúsz, és apja, Szaíd bin Tajmúr helyébe helyezték. Skeet, 1992. 35. skk.

149 Idrisz király (1890–1983) a puccs idején külföldön tartózkodott, és nem is tért többé haza, Kairóban halt meg. St. John, 2006. 115.

150 Lásd: First, 1974; Van Genugten, 2016.

151 Alexander, N., 1981. 45 évvel az események után idézte fel ezeknek a napoknak a történetét, saját állítása szerint, egy szemtanú, Abd ar-Razzák Muhammad Dzsaafar (Dzsaafar, 2014).

szuverén állam, és Isten segítségével a társadalmi igazság talaján állva egyenlő jogokat biztosít mindenkinek.¹⁵² A királyi rendszer polgári és katonai vezetőit, valamint Haszan ar-Ridá trónörökösét letartóztatták, a civilek többségét azonban a trónörökösrel együtt pár nap múlva elengedték. A katonai vezetők közül legtovább as-Salhi maradt börtönben, s csak 1988-ban szabadult. Ennek oka nyilvánvalóan az volt, hogy titokban tartásuk a nevében elkövetett csalást.¹⁵³

A trónörökös, az előzmények ismeretében nem meglepő módon, pár nap múlva hivatalosan lemondott a trónnal kapcsolatos minden igényéről. Maga Idrisz király első nyilatkozatában jelentéktelennek minősítette a puccsot, de nem azért, miként akkor és később is értelmezték, mert elég erősnek érezte magát a leverésére, hanem azért, mert ő úgy tudta, hogy más, magasabb rangú tiszteknek kellett volna átvenni a hatalmat. Amikor kiderült tévedése, sietve cáfolta azokat a híreszteléseket, hogy az 1953-as barátsági szerződés alapján a brit csapatokat kívánná segítségül hívni a puccs leverésére, és bejelentette, hogy nem kíván visszatérni az országba. Nászir egyiptomi elnök közvetítésével az új rendszer szabad elvonulást és külföldre távozást biztosított ennek fejében a királyi család minden tagja számára.¹⁵⁴

Az új rendszer vezetői, akik elsősorban Tripoli és Szirt környékének törzseit képviselték, a keleti Barka (Cyrenaica) és a déli Fezzán tartomány fellázadásától tartottak, ez azonban nem következett be. A pozitív visszhang elsősorban Tripoliból érkezett, ahol a korábban a királyi rendszer ellen tüntető fiatalok lelkesen fogadták a királyság megdöntésének hírért.

A nemzetközi visszhang nagy általánosságban pozitív volt, ami részben a puccs és a puccsisták természetének félreértéséből adódott. Szeptember 7-én a Forradalmi Tanács kinevezte az új kormányt, amelynek miniszterelnöke Mahmúd Szulajmán al-Magribi, egy Amerikában végzett szakember lett, tagjai közül hatan civilek, ketten pedig katonák voltak, de nem tagjai a Forradalmi Tanácsnak. Másnap derült fény arra, hogy a Katonai Tanács és egyben az ország tényleges vezetője egy 27 éves, mélyen vallásos, aszketikus százados, Muammar al-Kaddáfi, akit még aznap előléptettek ezredessé és kineveztek a hadsereg főparancsnokává.¹⁵⁵ A Forradalmi Tanács többi tagjának a nevét csak 1970 januárjában hozták nyilvánosságra.

A szervezkedés módszereit és a hatalomra kerülés mikéntjét illetően katonai puccsnak minősíthető szeptember 1-jei fordulat 1969 végére már kiérdemelte a forradalom minősítést: belső reformok, külső semlegesség, a katonai támaszpontok és szerződések felmondása, az arab egységtörekvések támogatása és a palesztin ügy melletti hitvallás voltak a legfőbb jellemzői a gyors átalakulásnak. A nyugati szakértők és diplomaták az első napokban félreértették a helyzetet. Az amerikai nagykövet és a CIA megbízottja is arról biztosította az amerikai kormányt, hogy a katonai támaszpontok felszámolásának követelését csak belpolitikai felhasználásra

152 Vandewalle, 2012. 77–79.

153 Uo. 80.

154 Berry, 1989. 44.

155 Sokszor tévesen úgy szokták megadni a líbiai puccsal foglalkozó források, hogy al-Kaddáfi ezredes vezette a puccsot.

hangoztatja az új katonai rendszer, és valójában a folytonosság fenntartásáról biztosították őket. Ez igaz lehetett – szeptember első hetében.¹⁵⁶

Az új rendszer első belső harcát már 1969 decemberében megvívta, amikor Ádam Szaíd Havváz védelmi minisztert és Músza Ahmad belügyminisztert letartóztatták azzal a váddal, hogy összeesküvést szőttek a köztársaság vezetői ellen és katonai puccsra készültek. Az új kabinetben al-Kaddáfi, megtartva a Forradalmi Katonai Tanácsban betöltött vezetői posztját, miniszterelnök és védelmi miniszter is lett.¹⁵⁷

Az egykori Forradalmi Tanács tagjai idővel nagyrészt távol kerültek a hatalomtól. Egyikük, Omar al-Mahísi 1975. augusztus 8-án az egyiptomi rádión keresztül al-Kaddáfi-ellenes lázadásra és a rendszer megdöntésére szólította fel a líbiai lakosságot. Bár tüntetések voltak, felkelést nem sikerült kirobbantania.¹⁵⁸ Egy másik Forradalmi Tanács-tag, Halífa Haftar a 2011-es felkelés egyik vezetője lett.¹⁵⁹ Miután 1990-ben, csádi hadifogsága idején sikertelenül szervezkedett, hogy megdöntse al-Kaddáfi hatalmát, az Egyesült Államokba menekült, ahol 2011-ig élt és amerikai állampolgárságot nyert. 2014-ben a líbiai hadsereg feje lett, majd a különböző líbiai, törzsi és vallási frakciók elleni sikeres küzdelem után, a kelet-líbiai Bengáziból kiindulva 2019 tavaszán véres utcai harcok során lerohanta a fővárost, Tripolit, és ezzel egy átfogó katonai hatalmat sikerült megvalósítania Líbia területének nagy része fölött.¹⁶⁰

Konklúzió

Tanulmányom során abból a meglehetősen plauzibilis feltevésből indultam ki, hogy a vizsgált arab országok különböző ideológiai megítélés alapján puccsoknak vagy forradalmaknak nevezett katonai támogatású hatalomváltásai számos olyan közös jellemzővel rendelkeznek, amelyek értelmében jogos együttesen vizsgálni őket.¹⁶¹

1. *Történetileg egységes ország vagy független országrészekből összeállított ország?* A vizsgált országok közül egyedül Egyiptom volt történetileg egységes ország. Az a tény, hogy Egyiptomban csupán 30 évvel a függetlenség elnyerése után következett be a katonai hatalomátvétel, és utána is folyamatosan hatalmon maradt az 1952-es rendszer egészen 2011-ig, elsősorban az ország történelmileg, évezredek alatt kialakult stabil társadalmi szerkezetének, folyamatos fennállásának köszön-

156 Van Genugten, 2016. Ennek az időszaknak az összefoglaló időrendjét adja *al-Dzsazíra*, 2012.

157 Van Genugten, 2016. 83. Lásd még: Hinnebusch, 1984.

158 Később Marokkó kiadta Líbiának, s miután Szirtben kiszállt a repülőből, al-Kaddáfi parancsára meggyilkolták. Bu Aud, 2011.

159 Az 1969. szeptemberi eseményekkel kapcsolatos kérdéseket és kétségeket fogalmazta meg Miftáh Faradz, aki egyértelműen összeesküvésnek és puccsnak minősíti az eseményeket. A cikket a szerző emigrációban írta, és eredetileg 2005. május 29-én jelent meg az *Ahbár Libijá* internetes portálon. Faradz, 2011.

160 Paton Walsh, 2019.

161 A nemzetközi szakirodalomban számos publikáció mutat hasonlóságot ezzel a gondolattal. Például: Albrecht, 2015; Batatu, 1983; továbbá Bishara, 2018; Owen, 2006. A három ország összevetése: Al-Qazzaz, 1967. A katonai hatalomátvétel és a demokratizálódás kapcsolatát mutatja be Thyne-Powell, 2016.

hető, ami a többi országra nem volt jellemző. A többi ország mindegyikét az egykori gyarmatosítók, az angolok és a franciák hozták létre. Szíria két önálló területből jött létre, Aleppó és Damaszkusz központtal, amelyekhez harmadiknak a latakiai (alavita) térség csatlakozik. A franciák még az 1940-es években is több országra szerették volna bontani a későbbi Szíriát. A mai Irak a fél évezredes török uralom alatt mindig három, egymástól független tartomány volt: Moszul, Bagdad és Baszra központtal. Bagdad nem volt központ, egyetlen szerepe az volt, hogy a posta oda érkezett Isztambulból. Szudáni állam nem létezett a történelemben, csak az angolok hozták létre egyiptomi segédlettel a 19. században. Egészen a függetlenségig szó volt Egyiptomhoz csatolásáról is, és Dél-Szudán, amely többségében se nem muszlim, se nem arab nyelvű terület, a függetlenség kikiáltásakor döbbenetesen fedezte fel, hogy Észak-Szudánhoz csatolták. Líbiát a gyarmatosító olaszok hozták létre három egymástól független területből (Bengázi, Tripoli és Fezzán), amelyek más és más történelmi háttérrel rendelkeznek – Tripoli hol a tuniszi bej alá tartozott, hol önálló volt. Bengázi, amely a 15. század előtt jelentéktelen helység volt, hol Egyiptomhoz, hol Tripolihoz, hol közvetlen isztambuli irányítás alá tartozott, de mivel a két lakott területet sivatag választja el, soha nem volt – és ma sincs – igazi összetartozás-érzés a két terület lakossága között. Fezzán mint sivatagos térség független törzsi terület volt.

2. *A függetlenség elnyerése után: demokrácia vagy annak hiánya?* Egyiptom ugyan látszatra parlamenti demokráciával rendelkezett, de azt felülírta a kettős hatalom, az angolok és az uralkodó akarata. Szíriában nehezen alakult ki az ország egysége, az 1950-es években ugyan volt egy demokratikus időszak, de az nem tudott hosszú időn keresztül fennmaradni, alapvetően az ellentétes érdekeket csak katonai úton lehetett összehangolni. Irakban nem volt demokratikus képviselő az 1932-es függetlenség után, a különböző pozíciókra az angolok nevezték ki saját híveiket a kisebbségben lévő szunnita arabok közül, ezzel követték az Oszmán Birodalom gyakorlatát. A miniszterelnök gyakorlatilag egészen a köztársaság kikiáltásáig egy volt, Núri asz-Szaíd. Demokráciát persze a különböző katonai puccsok sem hoztak az országnak. Szudánban voltak rövidebb demokratikus időszakok 1969 előtt, míg Líbiában a király nevezte ki a különböző tisztségekre az embereit.

3. *Az ország vezetője: választott vagy örökletes?* Egyiptom, Líbia és Irak monarchia volt a forradalmakig, Szíria és Szudán rögtön köztársaság, bár előbbi megpróbálták a franciák, sikertelenül, királysággá alakítani az első világháború után. Nem véletlenül csak ebben a két országban voltak rövid időszakok, amelyekben a parlamentarizmus érvényesült.

4. *Külföldi befolyás: megmaradt vagy megszűnt?* Az öt ország közül Egyiptom, Szudán és Irak az angol, Szíria a francia, míg Líbia a második világháború után a közös angol–francia befolyási övezetbe tartozott. Ez, Szudán kivételével, a függetlenség kikiáltása után sem szűnt meg, és ez a négy országban nagymértékben hozzájárult a puccsokhoz és forradalmakhoz vezető elégedetlenséghez.

5. *Voltak megelőző tömegmozgalmak, vagy váratlanul következett be a puccs?* A nagy változásokat hozó puccsokat, illetve forradalmakat mindegyik országban tömegmozgalmak előzték meg. Bár a hatalomra került rendszerek nem feleltek

meg a népi várakozásoknak, mindegyik országban szétrombolták az évszázados feudális kötöttségekkel rendelkező társadalmi formációkat. Ennyiben mindegyik országban volt egy olyan puccs, amely forradalmi változásokat hozott az adott országban.

6. *Etnikai egység vagy széttagolódás?* Mind az öt országban, Egyiptom kivételével, jelentős etnikai vagy törzsi széttagolódással találkozhatunk. Líbiában ugyan a berberék együttesen is kevesebb mint 10 százalékot tettek ki, de az arabok közötti törzsi ellentétek is nagyon nagyok, amit al-Kaddáfi erőszakkal és ügyes politikával háttérbe szorított, bukása után azonban nyilvánvalóvá váltak. Szíriában az arabok mellett jelentős kurd kisebbség van. A kurdok az örményekkel és az arámiakkal együtt kiszorultak a hatalomból, de a drúzok egészen az 1963-as puccsig jelentős szerepet játszottak az ország életében, míg a kurdok 2011 után váltak meghatározó tényezővé. Irakban a lakosság 13 százaléka kurd, 8 százaléka türkmén, valamint a magukat asszírnak nevező arámi és több kisebb népcsoport is jelen van. Közülük a kurdok mindig jelentős szerepet játszottak Irak életében, a velük való konfrontálás vagy békés közeledés meghatározta a rendszerek sorsát. Szudán még a többi tárgyalt országnál is sajátosabb helyzetben volt 2011-ig, mivel az ország déli részét kitevő terület sem etnikailag, sem kulturálisan nem állt soha kapcsolatban az északi, elarabosodott területekkel, és a függetlenség után minden rendszer szembe találta magát a dél-szudáni kérdéssel, illetve a fegyveres polgárháborúval.

7. *A vallási egység vagy sokszínűség* a már említett történelmi körülmények miatt egyedül Egyiptomban nem játszik szerepet, az ország lakosságának mintegy 90 százaléka szunnita muszlim, bár ezen belül Felső-Egyiptom más irányzatot követ, mint a domináns Alsó-Egyiptom. Sem ez, sem a 10 százalékot kitevő kopt keresztény kisebbség azonban nem játszott szerepet a tárgyalt időszak változásaiban. Más a helyzet Szíriában, ahol a szunnita muszlim többség mellett jelentős alavita síita kisebbség él és van hatalmon 1970 óta, emellett a drúz vallás hívei s a különböző keresztény egyházak is jelen vannak. Elsősorban az alavita–szunnita ellentét határozta és határozza meg napjainkban is az ország életét. Irakban talán még ennél is jelentősebb az iszlám két nagy irányzata, a síták és szunniták ellentéte, amely a 21. század első két évtizedében is meghatározó tényező. Líbiában ezzel szemben vallási különbségek gyakorlatilag nincsenek, bár a Kelet-Líbiában történelmileg erős gyökerekkel rendelkező szanúzi misztikus rend mindig is fontos szerepet játszott és játszik ma is.

8. *Nyelvi egység vagy többnyelvűség?* Nyelvi egység csupán Egyiptomot jellemzi, a 14. század, a kopt nyelv kihalása óta csak arabul beszélnek az országban. Líbiában a berbereknek nem arab az anyanyelve, s maguk is nagyon eltérő nyelvjárásokat beszélnek. Szíriában az arab többség mellett a kurd, az örmény és a szír-arámi nyelv is jelen van, Irakban pedig az arab és a kurd nyelv mellett az asszírok és a türkmének beszélnek más nyelven. A 2011 előtti egységes Szudán mutatta a legtarthatóbb képet, mert míg északon az arab a domináns nyelv, addig délen több tucat nyelvet beszélnek.

A fenti tényezők több-kevesebb szerepet játszottak a leírt eseményekben, és többségükben hasonlóságra mutatnak a tárgyalt öt ország esetében.

Forrás- és irodalomjegyzék

1. Kiadott források és szakirodalom

Abd al-Fattáh

1975 Abd al-Fattáh, Fathi: *Sujújjún va-nászirijún*. Kairó, 1975.

Abdin

1979 al-Abdin, A. Z.: The Free Yemeni Movement (1940–48) and Its Ideas on Reform. In: *Middle Eastern Studies*, 15. (1979) 1. sz. 36–48.

Aburish

2004 Aburish, Said K.: *Nasser – The Last Arab: A Biography*. New York, 2004.

Ahmad

2008 Ahmad, Haszan al-Háddzs Ali: *al-Inkilábát al-aszkarija fí sz-Szúdán – aszbáb va-daváfi*. http://www.ashorooq.net/index.php?option=com_content&view=article&id=15899:2011-05-22-15-09-56&catid=41:2008-07-30-07-11-08&Itemid=33 (letöltés: 2019. január 2.).

Ahmida

1994 Ahmida, Ali Abdullatif: *The Making of Modern Libya: State Formation, Colonization, and Resistance, 1830–1932*. Albany, N.Y., 1994.

Ál Dzsundi

1960 Ál Dzsundi, Adham: *Tárh asz-szaurát asz-szúrijja fi ahd al-intidáb al-firanszi*. Damaszkusz, 1960.

Albrecht

2015 Albrecht, Holger: The Myth of Coup-proofing: Risk and Instances of Military Coups d'État in the Middle East and North Africa, 1950–2013. In: *Armed Forces & Society*, 41. (2015) 4. sz. 659–687.

Alexander, A.

2003 Alexander, Anne: Daring for Victory: Iraq in Revolution 1946–1959. In: *International Socialism*, 2. (2003) 99. sz. <http://pubs.socialistreviewindex.org.uk/isj99/alexander.htm> (letöltés: 2019. április 3.).

Alexander, N.

1981 Alexander, Nathan: Libya: The Continuous Revolution. In: *Middle Eastern Studies*, 17. (1981) 2. sz. 210–227.

Ali

2015 Ali, Szirkút Kamál: as-Sahíd al-Básá Núri asz-Szaíd va-dauruhu fi ta'szís ad-daula al-irákijja al-hadísza. In: *Egypt News*, 2015. április 14. http://foxegyptnews.blogspot.com/2015/04/blog-post_39.html (letöltés: 2019. január 2.).

Alnasrawi

1994 Alnasrawi, Abbas: *The Economy of Iraq: Oil, Wars, Destruction of Development and Prospects, 1950–2010*. Westport, Conn., 1994.

al-Amín

2009 al-Amín, Bábakir Abbász: Fí dzikrá szaurat októbir asz-szúdánijja. In: *al-Hivár al-Mutamaddin*, 2009. október 21. <http://www.m.ahewar.org/s.asp?aid=188901&r=0> (letöltés: 2019. január 12.).

al-Áni

2016 al-Áni, Táhir Taufík: Tafászíl gajr maszbúka an avval muhávala li-kadá alá Szaddám Huszajn kabla 43 áman. In: *Ahbár al-álam al-arabi*, 2016. június 29. https://arabic.rt.com/middle_east/ (letöltés: 2019. április 3.).

Axon–Hewitt

2018 Syria 1975/76–2018. Eds.: Axon, Anthony – Hewitt, Susan. Leiden, 2018. (Contemporary Archive of the Islamic World, 1.)

Badeau

1955 Badeau, John S.: A Role in Search of a Hero: A Brief Study of the Egyptian Revolution. In: *Middle East Journal*, 9. (1955) 4. sz. 373–384.

Barrett

2008 Barrett, Roby: Intervention in Iraq, 1958–1959. In: *The Middle East Institute Policy Brief*, 11. (2008) April, 1–14.

al-Basszám

2005 al-Basszám, Szálih: *Mudzakkirát va-aszrár hurúb Núri asz-Szaíd*. Bejrút, 2005.

Batatu

1983 Batatu, Hanna: *The Egyptian, Syrian and Iraqi Revolutions: Some Observations on Their Underlying Causes and Social Character. Inaugural Lecture of the Shaykh Sabah Al-Salem Al-Sabah Chair in Contemporary Arab Studies*. Washington, 1983.

Bechtold

1976 Bechtold, Peter: *Politics in the Sudan*. New York, 1976.

Be'eri

1982 Be'eri, Eliezer: The Waning of the Military Coup in Arab Politics. In: *Middle Eastern Studies*, 18. (1982) 1. sz. 69–81.

Beinin

1999 Beinin, Joel: Egypt: Society and Economy, 1923–1952. In: *The Cambridge History of Egypt*. Vol. 2. *Modern Egypt, from 1517 to the End of the Twentieth Century*. Ed.: Daly, M. W. Cambridge, 1999. 309–333.

Belkin–Schofer

2003 Belkin, Aaron – Schofer, Evan: Toward a Structural Understanding of Coup Risk. In: *Journal of Conflict Resolution*, 47. (2003) 5. sz. 594–620.

Ben-Gurion

1952 Ben-Gurion, David: Israel welcomes the Egyptian revolution, statement to the Knesset by Prime Minister Ben-Gurion (August 18, 1952). In: *Foreign Policy: Historical Documents 1947–74*. [Israel Ministry of Foreign Affairs.] <https://mfa.gov.il/MFA/ForeignPolicy/MFA-Documents/Yearbook1/Pages/13%20Israel%20welcomes%20the%20Egyptian%20revolution%20statem.aspx> (letöltés: 2019. március 3.).

Ben-Tzur

1968 Ben-Tzur, Avraham: The Neo-Ba'th Party of Syria. In: *Journal of Contemporary History*, 3. (1968) 3. sz. 161–181.

Berridge

2017 Berridge, W. J.: *Hasan al-Turabi: Islamist Politics and Democracy in Sudan*. Cambridge, 2017.

Berry

1989 Berry, LaVerle: Historical Setting. In: *Libya: A Country Study*. Ed.: Metz, Helen Chapin. 4. kiad. Washington, D.C., 1989. 1–63. (Area Handbook Series.)

Bishara

2018 Bishara, Azmi: The Army and Political Power in the Arab Context: Theoretical Issues. In: *AlMuntaqa*, 1. (2018) 11–37.

Botman

1986 Botman, Selma: Egyptian Communists and the Free Officers, 1950–54. In: *Middle Eastern Studies*, 22. (1986) 3. sz. 350–366.

1999 Botman, Selma: The Liberal Age, 1923–1952. In: *The Cambridge History of Egypt*. Vol. 2. *Modern Egypt, from 1517 to the End of the Twentieth Century*. Ed.: Daly, M. W. Cambridge, 1999. 285–308.

Bradley

2008 Bradley, John R.: *Inside Egypt: The Land of the Pharaohs on the Brink of a Revolution*. Basingstoke, 2008.

Bu Aud

2011 Bu Aud, Muhammad: Táríh min al-dzsaráim li-hukm al-akíd: min rifák asz-sziláh ila s-saab. In: *al-Ahbár*, 2011. február 24. <https://al-akhbar.com/Arab/84023> (letöltés: 2019. március 3.).

Búr

2014 Búr Gábor: Partes aequales? Angol–egyiptomi Szudán: különös kétszer kettős. In: *Hindu istenek, szíami tigrisek. Balogh András 70 éves. Szerk.: Majoros István*. Bp., 2014. 83–92.

Burr–Collins

2003 Burr, J. Millard – Collins, Robert O.: *Revolutionary Sudan: Hasan al-Turabi and the Islamist State, 1989–2000*. Leiden, 2003.

Chaitani

2007 Chaitani, Youssef: *Post-Colonial Syria and Lebanon: The Decline of Arab Nationalism and the Triumph of the State*. New York, 2007.

Choueiri

2000 Choueiri, Youssef M.: *Arab Nationalism: A History. Nation and State in the Arab World*. London, 2000.

Collins

2008 Collins, Robert O.: *A History of Modern Sudan*. Cambridge, 2008.

Cook

2011 Cook, Steven A.: *The Struggle for Egypt: From Nasser to Tahrir Square*. Oxford, 2011.

ad-Dabbág

2018 ad-Dabbág, Gajsz Dirgám Halíl: *Aurák al-livá Halíl Dzsászim ad-Dabbág*. Bagdad, 2018.

Daly

1999 Daly, Martin W.: The British Occupation, 1882–1922. In: *The Cambridge History of Egypt*. Vol. 2. *Modern Egypt, from 1517 to the End of the Twentieth Century*. Ed.: Daly, M. W. Cambridge, 1999. 239–251.

Dawisha

1975 Dawisha, Adeed: Intervention in the Yemen: An Analysis of Egyptian Perceptions and Policies. In: *Middle East Journal*, 29. (1975) 1. sz. 47–63.

1999 Dawisha, Adeed: „Identity” and Political Survival in Saddam’s Iraq. In: *Middle East Journal*, 53. (1999) 4. sz. 553–567.

2009 Dawisha, Adeed: *Iraq: A Political History from Independence to Occupation*. Princeton, 2009.

Dean

2001 Dean, Roger: Rethinking the Civil War in Sudan. In: *Civil Wars*, 3. (2001) 1. sz. 71–91.

Dekmejian

1971 Dekmejian, R. Hrair: *Egypt Under Nasir: A Study in Political Dynamics*. Albany, 1971.

Dévényi

2010 Dévényi Kinga: Omán: a legrégebbi arab állam. In: *Iszlám és modernizáció a Közel-Keleten. Az államiság eltérő modelljei*. Szerk.: Csicsmann László. Bp., 2010. 209–249.

Díb

2012 Díb, Kamál: *Tárh Szúrija al-muászir: min al-intidáb al-firanszi ila szajf 2011*. 2. kiad. Bejrút, 2012.

Dresch

2000 Dresch, Paul: *A History of Modern Yemen*. Cambridge, 2000.

Dunstan

2009 Dunstan, Simon: *The Six Day War 1967: Jordan and Syria*. Oxford, 2009.

ad-Dúri

2009 ad-Dúri, Szajf ad-Dín: *Ali Száláh asz-Szaadi, náib ráisz al-vuzará va-vazír ad-dáhilijja va-szultat al-baasz al-úla fi l-Irák 1963*. Bagdad, 2009.

Dzsaafar

2014 Dzsaafar, Abd ar-Razzák Muhammad: Kisszat szaurat al-fátih min szibtambir 1969. In: *Szahífat al-Muszakkaf*, 2821 (2014. május 27.). <http://www.almothaqaf.com/b5/880111-1969> (letöltés: 2019. március 3.).

Dzsavád

2006 Dzsavád, Házim: „Va-má áfat al-ahbár illá ruvátuhá”: min aurák Házim Dzsavád: harakat 8 subbát al-magdúra bajna l-haká’ik va-t-tasvív. 10. rész. In: *al-Kudsz*, 17. (2006. február 18–19.) 5202. sz. 17.

al-Dzsavádi

1996 al-Dzsavádi, Mohamed: *Mudzakkirát ad-dubbát al-ahrár – mudárasza tárihijja nakdijja*. Kairó, 1996.

al-Dzsazíra

2012 Tárih Líbijá min al-Kaddzáfi ila sz-szaura. In: *al-Dzsazíra*, 2012. június 7. <https://www.aljazeera.net/news/reportsandinterviews/2012/7/6/> (letöltés: 2018. november 3.).

2019 al-Basír jaatarif bi-talkíhi 25 miljún dúlár min Muhammad bin Szalmán. In: *al-Dzsazíra*, 2019. augusztus 31. <http://mubasher.aljazeera.net/news/2019/8/31>. (letöltés: 2019. szeptember. 4.).

El-Husseini

2012 El-Husseini, Rola: *Pax Syriana: Elite Politics in Postwar Lebanon*. Syracuse, N.Y., 2012.

Faradzs

2011 Faradzs, Miftáh: Hafájá va-aszrár harakat ad-dubbát al-muvahhidín al-ahrár fí szibtambir 1969: al-muámara va-l-hadíá. In: *al-Hiwarnet*, 2011. március 1. <http://www.alhiwar.net/ShowNews.php?Tnd=15368>. (letöltés: 2019. március 3.).

Farouk-Sluglett–Sluglett

2001 Farouk-Sluglett, Marion – Sluglett, Peter: *Iraq since 1958. From Revolution to Dictatorship*. London–New York, 2001.

Fauzi

1986 Fauzi, Ahmad: *Szirát haját ar-raisz Abd asz-Szalám Árif*. Kairó, 1986.

Fay

1991 Fay, Mary Ann: Historical Setting. In: *Egypt: A Country Study*. Ed.: Metz, Helen Chapin. 5. kiad. Washington, D.C., 1991. 1–90. (Area Handbook Series.)

First

1974 First, Ruth: *Libya: The Elusive Revolution*. Harmondsworth, 1974.

Friedman

2010 Friedman, Yaron: *The Nusayri–Alawis. An Introduction into the Religion, History and Identity of the Leading Minority in Syria*. Leiden, 2010.

Gallab

2008 Gallab, Abdullahi A.: *The First Islamist Republic: Development and Disintegration of Islamism in the Sudan*. Aldershot, 2008.

Ghareeb

2004 Ghareeb, Edmund A.: *Historical Dictionary of Iraq*. Oxford, 2004.

Haddád

2001 Haddád, Gasszán Muhammad Rasád: *Min táríh Szúrija al-muászir 1946–1966: aurák sámijja*. Ammán, 2001.

Hahn

2006 Hahn, Peter L.: Securing the Middle East: The Eisenhower Doctrine of 1957. In: *Presidential Studies Quarterly*, 36. (2006) 1. sz. 38–47.

Halabi

1991 Halabi, Szamír: Sukri al-Kuvatli ... va-haját fi zilál al-masnaka. In: *Islam Online*, 1991. <https://archive.islamonline.net/?p=10381> (letöltés: 2019. május 9.).

Halpern

1963 Halpern, Manfred: *The Politics of Social Change in the Middle East and North Africa*. Princeton, 1963.

Hamdáni

2007 Hamdáni, Lajsz: Rahíl Abd ar-Rahmán Árif radzsul lam yunszifhu saabuhu fa-anszafahu rabbuhu. In: *al-Hivár al-mutamaddin*, 2020. (2007. augusztus 27.) <http://www.ahewar.org/debat/show.art.asp?aid=107178> (letöltés: 2019. május 9.).

al-Hauráni

2000 al-Hauráni, Akram: *Mudzakkirát*. Kairó, 2000.

Hinnebusch

1984 Hinnebusch, Raymond A.: Charisma, Revolution, and State Formation: Qaddafi and Libya. In: *Third World Quarterly*, 6. (1984) 1. sz. 59–73.

2002 Hinnebusch, Raymond A.: *Syria: Revolution from Above*. London, 2002. (Contemporary Middle East.)

Holt

1961 Holt, Peter M.: *A Modern History of the Sudan: From the Funj Sultanate to the Present Day*. London, 1961.

Horváth

2014 Horváth Jenő: Líbia a brit–francia megszállás és az ENSZ-gyámság éveiben (1943–1951). In: *Hindu istenek, sziámi tigrisek. Balogh András 70 éves*. Szerk.: Majoros István. Bp., 2014. 241–300.

Hunt

2005 Hunt, Courtney: *The History of Iraq*. Westport, Conn., 2005.

Huszajn

2007 Huszajn, Abd al-Hálík: Fí dzikrá al-49 li-szaurat 14 tammúz al-irákijja. In: *an-Núr*, 2007. július 14. <http://www.alnoor.se/article.asp?id=7843> (letöltés: 2018. augusztus 3.).

Idris

2005 Idris, Amir H.: *Conflict and Politics of Identity in Sudan*. New York, 2005.

Ismael

2008 Ismael, Tareq Y.: *The Rise and Fall of the Communist Party of Iraq*. Cambridge, 2008.

Jackson

1977 Jackson, Henry F.: *The FLN in Algeria: Party Development in a Revolutionary Society*. Westport, Conn., 1977.

Jankowski

2002 Jankowski, James: *Nasser's Egypt: Arab Nationalism, and the United Arab Republic*. Boulder, 2002.

Jessup

1996 Jessup, John E.: *An Encyclopedic Dictionary of Conflict and Conflict Resolution, 1945–1996*. Westport, Conn., 1996.

Júnusz

1960 al-Júnusz, Abd al-Latíf: *Szaurat as-sajh Szálíh al-Ali*. Damaszkusz, 1960.

Kámil

1991 Kámil, Abd al-Madzsíd: *al-Malik Fajszal al-awal*. Bagdad, 1991.

Kandil

2014 Kandil, Hazem: *Soldiers, Spies, and Statesmen: Egypt's Road to Revolt*. London–New York, 2014.

Karsh

2002 Karsh, Efraim: *The Iran–Iraq War 1980–1988*. Oxford, 2002.

Keane

2019 Keane, Fergal: Sudan's Old Politics Re-emerge. In: *BBC News online*, 2019. június 5. <https://www.bbc.com/news/world-africa-48512413> (letöltés: 2019. június 5.).

Kerr–Larkin

2015 *The Alawis of Syria. War, Faith and Politics in the Levant*. Eds.: Kerr, Michael – Larkin, Craig. Oxford, 2015.

Kersh–Rautsi

1991 Kersh, Efraim – Rautsi, Inari: *Saddam Husein: A Political Biography*. New York, 1991.

Khadduri

1952 Khadduri, Majid: Coup and Counter-Coup in the Yaman 1948. In: *International Affairs*, 28. (1952) 1. sz. 59–68.

Khoury

1981 Khoury, Philip S.: Factionalism among Syrian Nationalists during the French Mandate. In: *International Journal of Middle East Studies*, 13. (1981) 4. sz. 441–469.

1989 Khoury, Philip S.: *Syria and the French Mandate. The Politics of Arab Nationalism, 1920–1945*. Princeton, 1989.

1991 Khoury, Philip S.: Continuity and Change in Syrian Political Life: The Nineteenth and Twentieth Centuries. In: *The American Historical Review*, 96. (1991) 5. sz. 1374–1395.

Kirkpatrick

2018 Kirkpatrick, David: *Into the Hands of the Soldiers: Freedom and Chaos in Egypt and the Middle East*. London, 2018.

Laanáni

2016 Laanáni, Abd ar-Rahmán: *Záhirat al-inkilábát al-aszkarija fi l-Irák, 1958–1979*. Biszkra, 2016.

Lefèvre

2013 Lefèvre, Raphaël: *Ashes of Hama. The Muslim Brotherhood in Syria*. Oxford, 2013.

Líbia

1951–1963 *Dasztúr Líbijá* [Líbia alkotmánya]. <http://www.libyanconstitutionalunion.net/dosstoor.htm> (letöltés: 2019. március 2.).

1969 *Libyan Constitution*. <https://www.temehu.com/NTC/libyan-arab-jamahiriya-constitution-1969.pdf> (letöltés: 2019. március 2.).

Ligeti

1981 *Keleti nevek magyar helyesírása*. Főszerk.: Ligeti Lajos. Bp., 1981.

Little

1990 Little, Douglas: Cold War and Covert Action: The United States and Syria, 1945–1958. In: *Middle East Journal*, 44. (1990) 1. sz. 51–75.

Luttwak

1969 Luttwak, Edward N. *Coup d'État: A Practical Handbook*. New York, 1969.

Lyman

2006 Lyman, Robert: *Iraq 1941. The Battles for Basra, Habbaniya, Falluja and Baghdad*. Oxford, 2006.

Mardán, Dzs. M.

1989 Mardán, Dzsamál Musztafa: *Abd al-Karím Kászim: al-bidája va-sz-szukút*. Bagdad, 1989.

Mardán, V. A.

2014 Mardán, Vadzsdi Anvar: Kajfa kutila al-Vaszi Abd al-Iláh va- Núri asz-Szaíd? In: *Gardenia*, 2014. március 2. <https://www.algardenia.com/maqalat/9190-2014-03-02-19-54-41.html> (letöltés: 2018. április 3.).

Markaz as-Sark al-Auszat

2002a Markaz as-Sark al-Auszat: Adíb as-Sísakli. In: *ad-Dirászát al-Hadárija va-l-Isztrátídzsija*. Dzsidda, 2002.

2002b Markaz as-Sark al-Auszat: Számi al-Hinnávi. In: *ad-Dirászát al-Hadárija va-l-Isztrátídzsija*. Dzsidda, 2002.

Martin

2015 Martin, Kevin W.: *Syria's Democratic Years*. Bloomington, 2015.

Mayer

2011 Mayer, Andre: The Role of Tribalism in Libya's History. In: *CBC News*, 2011. március 1. <https://www.cbc.ca/news/world/the-role-of-tribalism-in-libya-s-history-1.1045638> (letöltés: 2019. április 3.).

McGowan

1988 McGowan, Afaf Sabeh: Historical Setting. In: *Syria: A Country Study*. Ed.: Collelo, Thomas. 4. kiad. Washington, D.C., 1988. 1–48. (Area Handbook Series.)

McHugo

2014 McHugo, John: *Syria. The History of the Last Hundred Years*. New York, 2014.

McNamara

2003 McNamara, Robert: *Britain, Nasser, and the Balance of Power in the Middle East, 1952–1967*. London, 2003.

Meir-Glitzenstein

2004 Meir-Glitzenstein, Esther: *Zionism in an Arab Country: Jews in Iraq in the 1940s*. London–New York, 2004.

MERIP

1975 Sudanese Coup Attempt Crushed. In: *Middle East Research and Information Project (MERIP) Reports*, 41. (1975) 21.

Mitchell

1969 Mitchell, Richard P.: *The Society of Muslim Brothers*. Oxford, 1969. (Middle Eastern monographs, 9.)

Morrison–Woog

2009 Morrison, Jack – Woog, Adam: *Syria*. New York, 2009. (Creation of the modern Middle East.)

Morsy

1995 Morsy, Laila Amin: American Support for the 1952 Egyptian Coup: Why? In: *Middle Eastern Studies*, 31. (1995) 2. sz. 307–316.

Moubayed

2005 Moubayed, Sami: *Steel & Silk: Men and Women Who Shaped Syria 1900–2000*. Seattle, 2005.

an-Násziri

2006 an-Násziri, Akíl: *Abd al-Karím Kászim min máhijját asz-szíra adz-dzátijja*. Damaszkusz, 2006.

2009 an-Násziri, Akíl: *14 tammúz, asz-szaura asz-szaríjja*. Damaszkusz, 2009.

Naszr ad-Dín

2015 Naszr ad-Dín, Váil Ali: Szaurat uktúbar 1964 fí sz-Szúdán: Avval szaura saabijja arabijja didd nizám aszkari. In: *Miszr al-arabijja*, 42. (2015).

Niblock

1987 Niblock, Tim: *The Dynamics of Sudanese Politics, 1898–1985*. London, 1987.

O’Ballance

2000 O’Ballance, Edgar: *Sudan, Civil War and Terrorism, 1956–99*. Basingstoke, 2000.

Oppong

2010 Oppong, Joseph R.: *Sudan*. New York, 2010. (Modern World Nations.)

Owen

2006 Owen, Roger: *State, Power and Politics in the Making of the Modern Middle East*. 3. kiad. London–New York, 2006.

Paton Walsh

2019 Paton Walsh, Nick: A US Citizen Wants to Overthrow a US-backed Government in Libya. Here’s Why. In: *CNN Analysis*, 2019. április 5. <https://edition.cnn.com/2019/04/05/africa/libya-khalifa-haftar-tripoli-analysis-intl/index.html> (letöltés: 2019. május 11.).

Perlmutter

1974 Perlmutter, Amos: *Egypt: The Praetorian State*. New Brunswick, N.J., 1974.

Pike

2011 Pike, John E.: Iraqi Revolution and Coups. In: *Global Security*, 2011. november 7. <https://www.globalsecurity.org/military/world/war/iraq-coup.htm> (letöltés: 2019. június 5.).

Pipes

1989 Pipes, Daniel: The Alawi Capture of Power in Syria. In: *Middle Eastern Studies*, 25. (1989) 4. sz. 429–450.

Poggo

2009 Poggo, Scopus S.: *The First Sudanese Civil War: Africans, Arabs, and Israelis in the Southern Sudan, 1955–1972*. New York, 2009.

Al-Qazzaz

1967 Al-Qazzaz, Avad: Military Regimes and Political Stability in Egypt, Iraq and Syria. In: *Berkeley Journal of Sociology*, 12. (1967) 44–54.

Ramírez Díaz

2018 Ramírez Díaz, Naomí: *The Muslim Brotherhood in Syria: The Democratic Option of Islamism*. London–New York, 2018.

Reich

1990 Reich, Bernard: *Political Leaders of the Contemporary Middle East and North Africa: A Biographical Dictionary*. New York, 1990.

Rejwan

2004 Rejwan, Nissim: *The Last Jews in Baghdad: Remembering a Lost Homeland*. Austin, 2004.

Robertson

2015 Robertson, John: *Iraq: A History*. Oxford, 2015.

Rubin

2007 Rubin, Barry: *The Truth about Syria*. New York, 2007.

Sale

2003 Sale, Richard: Saddam Key in Early CIA Plot. In: *UPI*, 2003. április 10. <https://www.upi.com/Defense-News/2003/04/10/Exclusive-Saddam-key-in-early-CIA-plot/65571050017416/> (letöltés: 2019. június 5.).

as-Saríf

1987 as-Saríf, Kámil: *al-Mukávama asz-szirrija fi Kanát asz-Szuvisz*. Zarká (Jordánia), 1987.

as-Sark al-Auszat

2019 al-Aszkari asz-szúdáni jubdí isztidádahu li-sztínáf al-muhádaszát. In: *as-Sark al-Auszat*, 2019. június 5. <https://aawsat.com/home/article/1754541> (letöltés: 2019. június 5.).

al-Sayyid Marsot

2007 al-Sayyid Marsot, Afaf Lutfi: *A History of Egypt: From the Arab Conquest to the Present*. Cambridge, 2007.

Schumacher

1986 Schumacher, Edward: The United States and Libya. In: *Foreign Affairs*, 65. (1986) 2. sz. 329–348.

Shiblak

2005 Shiblak, Abbas: *Iraqi Jews: A History of Mass Exodus*. London, 2005.

Sidahmed

2005 Sidahmed, Abdel Salam – Sidahmed, Alsir: *Sudan*. London–New York, 2005.

Simons

1994 Simons, Geoff: *Iraq: From Sumer to Saddam*. London, 1994.

Skeet

1992 Skeet, Ian: *Oman: Politics and Development*. New York, 1992.

Sluglett

2007 Sluglett, Peter: *Britain in Iraq: Contriving King and Country*. London, 2007.

Spector Simon

1986 Spector Simon, Reeva: *Iraq between the Two World Wars: The Militarist Origins of Tyranny*. New York, 1986.

Spector Simon–Tejirian

2004 *The Creation of Iraq, 1914–1921*. Eds.: Spector Simon, Reeva – Tejirian, Eleanor H. New York, 2004.

St. John

2006 St. John, Bruce: *Historical Dictionary of Libya*. 4. kiad. Toronto–Oxford, 2006. (Historical Dictionaries of Africa, 100.)

2011 St. John, Bruce: *Libyan Myths and Realities*. Copenhagen, 2011. (Royal Danish Defence College, Research Paper.)

Stratfor

2011 Stratfor: *Special Report: Libya's Tribal Dynamics*. 2011. február 25. <https://worldview.stratfor.com/article/special-report-libyas-tribal-dynamics> (letöltés ideje: 2019. március 2.).

Sudan Crisis

2019 Sudan Crisis: Ex-President Omar al-Bashir Moved to Prison. In: *BBC News*, 2019. április 17. <https://www.bbc.com/news/world-africa-47961424> (letöltés: 2019. április 23.).

asz-Szádát

1965 asz-Szádát, Anvar: *Aszrár asz-szaura al-miszrija*. Kairó, 1965.

Szibái

1975 Szibái, Badr ad-Dín: *al-Marhala al-intikálíja fi Szúrija: ahd al-vahda 1958–1961*. Bejrút, 1975.

Tarbush

2016 Tarbush, Mohammad A.: *The Role of the Military in Politics: A Case Study of Iraq to 1941*. London–New York, 2016.

Thompson

2011 Thompson, Jason: *A History of Egypt*. London, 2011.

Thyne–Powell

2016 Thyne, Clayton L. – Powell, Jonathan M.: Coup d'État or Coup d'Autocracy? How Coups Impact Democratization, 1950–2008. In: *Foreign Policy Analysis*, 12. (2016) 1. sz. 192–213.

Traboulsi

2007 Traboulsi, Fawwaz: *A History of Modern Lebanon*. London–Ann Arbor, MI., 2007.

Tripp

2007 Tripp, Charles: *A History of Iraq*. 3. kiad. Cambridge, 2007.

Van Genugten

2016 Van Genugten, Saskia: *Libya in Western Foreign Policies, 1911–2011*. London, 2016.

Vandewalle

2012 Vandewalle, Dirk: *A History of Modern Libya*. 2. kiad. Cambridge, 2012.

Voll

1990 Voll, John O.: Sudan: State and Society in Crisis. In: *Middle East Journal*, 44. (1990) 4. sz. 575–578.

Voll–Fluehr-Lobban–Lobban

1992 Voll, John Obert – Fluehr-Lobban, Carolyn – Lobban, Richard: *Historical Dictionary of the Sudan*. New York, 1992. (African historical dictionaries, 53.)

Wai

1979a Wai, Dunstan M.: Revolution, Rhetoric, and Reality in the Sudan. In: *The Journal of Modern African Studies*, 17. (1979) 1. sz. 71–93.

1979b Wai, Dunstan M.: The Sudan: Domestic Politics and Foreign Relations under Nimeiry. In: *African Affairs*, 78. (1979) 297–317.

Warburg

2008 Warburg, Gaby: *The Muslim Brotherhood in Sudan: From Reforms to Radicalism*. http://actveng.haifa.ac.il/PDF/article/Muslim_BROTHERS_fin.pdf (letöltés: 2019. március 2.).

Willis

2014 Willis, Michael: *Politics and Power in the Maghreb: Algeria, Tunisia and Morocco from Independence to the Arab Spring*. Oxford, 2014.

Witty

2001 Witty, David M.: A Regular Army in Counterinsurgency Operations: Egypt in North Yemen, 1962–1967. In: *The Journal of Military History*, 65. (2001) 2. sz. 401–440.

Woodward

2011 Woodward, Peter: Sudan's Fragile State, 1956–1989. In: *The Sudan Handbook*. Eds.: Ryle, John et al. London, 2011. 149–163.

Worrall

2007 Worrall, Richard John: 'Coping with a Coup d'Etat': British Policy towards Post-Revolutionary Iraq, 1958–63. In: *Contemporary British History*, 21. (2007) 173–199.

Zahid–Medley

2006 Zahid, Mohammed – Medley, Michael: Muslim Brotherhood in Egypt & Sudan. In: *Review of African Political Economy*, 33. (2006) 110. sz. 693–708.

KINGA DÉVÉNYI

COUPS D'ÉTAT AND REVOLUTIONS IN THE ARAB WORLD IN THE SECOND HALF OF THE 20TH CENTURY

A PARADIGMATIC ANALYSIS

The main characteristic of Arab states gaining independence has been the instability of the regimes which came to power. The incapability to settle the inherited and newly formed problems led to violent solutions initiated by the military and often accompanied by mass movements, too. The article analyses this phenomenon through 27 events in five Arab countries: Syria, Egypt, Iraq, Sudan, and Libya. In spite of the army's involvement in the changes of regimes, they were followed in each case by important social developments. Thus the question often asked concerning the nature of these turbulent events, i.e. whether they were coups or revolutions, cannot always be answered unequivocally.

Ára: 600 Ft
Előfizetőknek: 500 Ft

TERJESZTI A MAGYAR POSTA

Előfizethető személyesen a postahelyeken és a kézbesítőknél, vagy a Központi Hírlap Iroda zöldszámán: 06-80/444-444, e-mailen: hirlapelofizetes@posta.hu, faxon: 1-303-3440, vagy levélben a Magyar Posta Zrt. Központi Hírlap Iroda, Budapest 1008 címen.

Számonként megvásárolható az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézetében (1097 Budapest, Tóth Kálmán utca 4., telefon: 224-6700/4624, 4626 mellék), illetve a Penna Bölcsész Könyvesboltban (1053 Budapest, Magyar utca 40., telefon: 06 30/203-1769).

A Világtörténet 2019-es évfolyamának megjelentetését
a Magyar Tudományos Akadémia és a Nemzeti Kulturális Alap támogatja

nka
Nemzeti Kulturális Alap